

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री कुमार रेग्मी
माननीय न्यायाधीश श्री हरिप्रसाद फुयाल
आदेश

०६७-WO-१२४१

विषय: उत्प्रेषणयुक्त परमादेश।

तेहथुम जिल्ला सावला गा.वि.स. वडा नं. ४ घर भई हाल काठमाण्डौ जिल्ला
का.म.पा.वडा नं.२९ बस्ने वर्ष ४१ को अधिवक्ता खगेन्द्र सुवेदी-----१
काठमाण्डौ जिल्ला काभ्रेस्थली गा.वि.स. वडा नं.४ बस्ने वर्ष ६० को बालकृष्ण
भण्डारी -----१

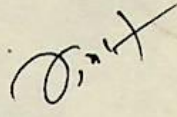
निवेदक

विरुद्ध

नेपाल सरकार प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषदको कार्यालय, सिंहदरवार, काठमाण्डौ-१
पर्यटन तथा नागरिक उड्डयन मन्त्रालय, सिंहदरवार, काठमाण्डौ-----१
उद्योग विभाग, त्रिपुरेश्वर, काठमाण्डौ-----१
पर्यटन उद्योग महाशाखा, प्रदर्शनीमार्ग, भृकुटीमण्डप, काठमाण्डौ-----१
कम्पनी रजिष्ट्रारको कार्यालय, त्रिपुरेश्वर, काठमाण्डौ-----१
घरेलु तथा साना उद्योग कार्यालय, पोखरा, कास्की-----१
पार्क भिलेज वाटर फ्रन्ट रिसोर्ट प्रा.लि. का.जि.का.म.पा. वडा नं. १३ मा ठेगाना भई
हाल कास्की जिल्ला सराङकोट गा.वि.स. वडा नं. ७ सेदि खप्रौदी-----१
का.जि.का.म.पा.वडा नं. १ नक्साल हात्तिसार बस्ने ऐ. का संचालक अं.वर्ष ६५ का
कर्ण बहादुर शाक्य-----१
पर्यटन कार्यालय नागढुंगा कास्की पोखरा-----१

विपक्षी

नेपालको संविधानको धारा ४६ तथा धारा १३३(२) र (३) बमोजिम यस अदालतमा
दायर हुन आएको प्रस्तुत निवेदनको संक्षिप्त तथ्य एवं आदेश यसप्रकार छः-

तथ्य खण्ड

१. गण्डकी अञ्चल कास्की जिल्ला स्थित पूर्वमा पोखरा उप महानगरपालिका वडा नं. ६, १७ पश्चिम कास्कीकोट गा.वि.स मन्दिर झोलुङ्गे कोत्रको पुल चापाकोट गा.वि.स, उत्तर सराङकोट गा.वि.स, दक्षिण पुम्दि भूमिदि गा.वि.स लामडाँडा वडा नं. ५, ६ को मध्य भागमा रहेको प्राकृतिक सुन्दरताले परिपूर्ण फेवाताल मुलुककै अमूल्य निधि भई सो तालकै महत्व र सौन्दर्यताको अवलोकन गर्न देश विदेशबाट पर्यटकहरू उक्त स्थानमा आई आन्तरिक तथा वाह्य पर्यटन प्रवर्द्धन भईरहेको छ। मुलुकको आर्थिक क्षेत्रलाई समेत टेवा दिने फेवाताल जस्तो राज्यको एउटा महत्वपूर्ण धरोहर र प्रत्येक नागरिकको उपभोगको हकको सम्पदाका छेउछाउमा हुने निर्माण र संचालन हुने व्यवसायका लागि इजाजत प्रदान गर्दा वातावरण सम्बन्धी ऐन लगायत प्रकृतिसँग सम्बन्धित सबै उपायहरू अवलम्बन गरी तालको पूर्व रूप र स्वच्छतामा असर नपर्ने गरि मात्र कुनै पनि व्यवसाय संचालन गर्न अनुमति प्रदान गर्नुपर्ने हुन्छ। प्रत्यर्थीहरूको लापरवाही र रेखदेख विहिनताका कारणले ऐन, नियमको मर्म विपरीत ताललाई क्षति पुऱ्याउने गरी व्यवसायहरू संचालन गर्न दिएको कारणले तालको रूप, क्षेत्रफल र स्वच्छता समेतमा गंभीर प्रभाव परेको छ।

नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १६ मा वातावरण स्वास्थ्य सम्बन्धी हकको व्यवस्था गरिएको छ। संविधानको धारा १२ (३) को (च) मा कुनै पेशा, रोजगार, उद्योग र व्यापार गर्ने स्वतन्त्रतालाई मौलिक हक अन्तर्गत व्यवस्था गरिएको भएतापनि पनि धारा १२(३)(५) को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशले उद्योग व्यवसाय गर्ने स्वतन्त्रतालाई सार्वजनिक हक हित र जनस्वास्थ्यको अधिनस्थ राखेको छ। प्राकृतिक सम्पदा माथिको वातावरणीय विनाश निम्त्याउने गरी सो स्वतन्त्रताको उपभोग गर्न सकिदैन र राज्यले पनि त्यस्तो स्वतन्त्रता उपभोगबाट सार्वजनिक स्वास्थ्यमा प्रतिकूल असर पर्ने नदिनका लागि आवश्यक प्रबन्ध गर्नुपर्ने दायित्व सृजना गरिदिएको छ।

वातावरणीय हासबाट मानवजाति, जीवजन्तु र वनस्पति, प्रकृति तथा भौतिक वस्तु माथि हुन सक्ने प्रतिकूल प्रभावलाई यथासक्य कम गरी स्वच्छ तथा स्वस्थ वातावरण कायम राख्न र प्राकृतिक स्रोतको समुचित उपयोग र व्यवस्थानपबाट वातावरण संरक्षण गर्ने गरी जारी भएको वातावरण संरक्षण ऐन, २०५३ को दफा ९(१) तथा वातावरण संरक्षण नियमावली, २०५४ को परिच्छेद ३ ले राष्ट्रिय सम्पदाको संरक्षण गर्नु सम्बन्धित निकायको कर्तव्य हुन आउँछ भनी कर्तव्यसमेत ऐन तथा नियमावलीबाट तोकिएबाट विपक्षी लगायतका निकायको फेवाताल संरक्षणमा अहम भूमिका रहेको छ।

फेवातालको वरिपरि र फेवातालको वि.स. २०१८ सालको पोखरी रहेको स्थल हाल खेतमा परिणत भएको स्थानमा हाल आएर धमाधम ठूला ठूला होटल, भवन, घरहरू निर्माण

05/12

भईरहेका छन्। ति भवनहरू पर्यटकीय होटल, लज, रेष्टुरा, रिसोर्टका लागि प्रयोग भएका छन्। फेवातालको वरिपरिको किनारामा विपक्षीहरूको मिलेमतोमा इजाजत लिएर वा नलिई घर, भवन निर्माण हुने र सो घर, भवनमा संचालनमा आएका होटल तथा रेष्टुरा रिसोर्टबाट निस्केको फोहोर तालमा हालिने बाहेक अर्को विकल्पसमेत नभएको हुँदा ताल फोहोर फाल्ने डम्पिङ साइटमा परिणत भएको छ। यसरी विपक्षीहरूको मिलेमतोमा फेवातालको किनारामा होटल, लज, रेष्टुरा, रिसोर्ट, बारलाई फेवाताल किनारामा संचालनका लागि अनुमति सिफारिस दिने र कम्पनी उद्योग फर्म दर्ताको लागि समेत सिफारिश दिने कार्यले फेवाताल अतिक्रमणमा सघाऊ पुऱ्याएको हुँदा र ती होटल समेतबाट निष्कासित फोहोर मैलाले तालको वातावरण विगारी पर्यटन उत्पादन गर्ने फेवाताल दिनानुदिन पुरिदै र दुर्गन्धित हुँदै गएको हुँदा फेवाताललाई असर गर्ने चारकिल्ला भित्र र आसपासको क्षेत्रमा ताललाई प्रभाव पार्ने गरी दर्ता भएका उद्योग व्यवसायको दर्ता उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी सो क्षेत्रमा कुनै होटल, लज, रेष्टुरा, बार, रिसोर्ट स्थापना र संचालन गर्ने कार्यक्षेत्र बनाई दर्ता हुन आएका उल्लिखित वर्गका कम्पनीहरू दर्ता तथा निर्माण नगर्नु भन्ने पर्यटन मन्त्रालय, कम्पनी रजिष्ट्रार कार्यालय, घरेलु तथा साना उद्योग कार्यालय, कास्की र उद्योग विभागलाई दर्ता नगर्नु, इजाजत नदिनु भन्ने र सो क्षेत्रमा उल्लिखित प्रकारका पर्यटनसँग सम्बन्धित उद्योग व्यवसाय संचालन गर्न इजाजत नदिनु भन्ने पर्यटन मन्त्रालय, पर्यटन उद्योग महाशाखा, पर्यटन कार्यालय कास्की समेतका नाँउमा परमादेशको आदेश जारी गरिपाँउ। साथै विपक्षी पार्क भिलेज वाटर फ्रन्ट रिसोर्ट प्रा.लि ले कास्की जिल्ला, साविकमा ग्यारजाती गा.वि.स वडा नं. १ हाल सराङ्कोट गा.वि.स वडा नं. ७ स्थित कि.न. १७४, १७६ समेतका जग्गाहरूमा आफ्नो कार्यक्षेत्र बनाई उक्त पार्क भिलेज वाटर फ्रन्ट रिसोर्ट प्रा.लि स्थापनार्थ उक्त जग्गाहरूमा भवन निर्माणको कार्य भईरहेको हुँदा उक्त निर्माणाधिन कार्यले फेवातालको दृश्यावलोकन एवं उक्त रिसोर्टबाट निस्कने फोहोर प्रदुषणले फेवाताललाई प्रत्यक्ष असर पारी फेवातालको स्वरूपमा संकट उत्पन्न गराउने हुँदा उक्त रिसोर्टलाई फेवातालको किनारमा कार्यक्षेत्र बनाई संचालनार्थ इजाजत नदिनु, फेवाताल आसपासको क्षेत्रमा कुनै पनि प्रकारको उद्योग संचालनको लागि इजाजत नदिनु, कम्पनी दर्ता नगर्नु साथै कुनैपनि नयाँ निर्माण कार्य नगर्नु नगराउनु भनी प्रत्यर्थीहरूको नाँउमा यो निवेदनको अन्तिम किनारा नलागेसम्म सर्वोच्च अदालत नियमावली २०४९ को नियम ४१(१) बमोजिम अन्तरिम आदेश जारी गरी पाँउ भनी मिति २०६८।०३।२३ मा दर्ता भएको निवेदन।

२. यसमा के कसो भएको हो? निवेदकको मागबमोजिमको आदेश किन जारी हुनु नपर्ने हो? यो आदेश प्राप्त भएका मितिले बाटाको म्याद बाहेक १५ दिन भित्र सम्बन्धित मिसिल साथै राखी महान्यायाधिक्तको कार्यालय मार्फत लिखित जवाफ पठाउनु भनी रिट निवेदनको १ प्रति

नक्कल साथै राखी विपक्षी १,२,३,४,५,६ र ९ लाई सूचना पठाई त्यसको बोधार्थ महान्यायाधिवक्ता कार्यालयलाई पठाइदिनु। विपक्षी नं. ७ र ८ लाई सम्बन्धित जिल्ला अदालत मार्फत सूचना पठाई लिखित जवाफ आएपछि वा अवधि नाघेपछि नियम बमोजिम पेश गर्नु। साथै रिट निवेदनमा उल्लेख भएका होटल लगायतका संरचनाहरू सम्बन्धित निकायको स्वीकृति बेगर बनेको वा संचालनमा रहेको भनी निवेदकले जिकिर लिन नसकेको देखिंदा सुविधा सन्तुलन र अपूरणीय क्षतिको दृष्टिकोणले पनि यसमा मागबमोजिम अन्तरिम आदेश जारी गर्नु परेन भन्ने यस अदालतको मिति २०६८।०४।०८ को आदेश।

३. विपक्षी निवेदकले यस कार्यालयलाई विपक्षी बनाउनु पर्ने कुनै आधार र कारण आफ्नो निवेदनमा उल्लेख गर्न सक्नु भएको छैन। निवेदनको विषयवस्तुसँग कुनै सरोकार र संलग्नता नै नरहेको यस कार्यालयलाई विपक्षी कायम गरी रिट निवेदन दिन मिल्ने होइन्। सम्मानित अदालतको आदेशमा पनि यस कार्यालयसँग लिखित जवाफ माग गर्नुको औचित्य पुष्टि हुन सकेको पाइदैन। कानून बमोजिम आफुलाई सुम्पिएको कार्य गर्न स्वतन्त्र एवं सक्षम अन्य निकायहरूले गरे वा नगरेको कार्य वापतको जिम्मेवारी सम्बन्धित निकायले नै लिनुपर्ने हुन्छ। कानून बमोजिमको कार्य गर्न स्वतन्त्र र सक्षम अन्य निकायको कार्यक्षेत्र भित्रको विषयमा यस कार्यालयलाई जिम्मेवार मानी रिट निवेदन दिन न्याय र कानूनको सिद्धान्तका आधारमा पनि नमिल्ने हुँदा रिट निवेदन खारेज गरी पाँउ भन्ने नेपाल सरकार, प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयको तर्फबाट पेश भएको मिति २०६८।०४।१९ को लिखित जवाफ।
४. नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ बमोजिम प्रत्येक नागरिकलाई कुनै पेशा, रोजगार, उद्योग र व्यापार गर्ने स्वतन्त्रता हुनेछ भन्ने मौलिक हकको व्यवस्था गरिएको परिप्रेक्ष्यमा ऐ. को धारा १२(३)(५) को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशमा उल्लेख भए बमोजिम बनेको कानूनले रोक लगाएको अवस्थामा बाहेक कोही कसैको संविधान प्रदत्त मौलिक हकको प्रचलनमा रोक लगाउन सकिने अवस्था नहुने हुँदा प्रचलित कानूनको रित पुन्याई उद्योग दर्ता तथा उद्योग संचालन अनुमति माग गरेको अवस्थामा प्रचलित कानूनको परिधि भित्र रहि त्यस्तो अनुमति दिने वा उद्योग दर्ता गरि दिने कर्तव्य उद्योग विभागको भएको हुँदा रिट निवेदनमा उल्लेख गरे बमोजिम उद्योग इजाजत दिन र उद्योग दर्ता गर्ने जिम्मेवारीबाट उद्योग विभाग पन्छिन नमिल्ने हुँदा रिट निवेदन दावी खारेज गरी पाँउ भनी नेपाल सरकार, उद्योग विभागको तर्फबाट मिति २०६८।०४।२४ मा पेश भएको लिखित जवाफ।
५. गण्डकी अञ्चल कास्की जिल्ला पोखरा उपमहानगरपालिका वडा नं. ६, १७ पश्चिम कास्कीकोट गा.वि.स, सराङ्कोट ट गा.वि.स, दक्षिण पुम्दी भूम्दी गा.वि.स, को सिमाक्षेत्रमा रहेको फेवाताल पर्यटकीय अमूल्यनिधि रहेको हुँदा सोको संरक्षण सम्बर्द्धन एवं वातावरणीय

रुपमा स्वच्छ राख्ने कार्यमा यस कार्यालयको स्रोत साधनले भ्याएसम्म निरन्तर सहयोग हुँदै आएको छ। निवेदकको जिकिर बमोजिम नकरात्मक कुनै काम यस कार्यालयबाट गरिएको छैन र अपुरणीय क्षति समेत भएको छैन। पर्यटन ऐन, नियमावलीले दिएको अधिकार प्रयोग गरी आधिकारीक तवरबाट तयार भईसकेको होटल, लज, रेष्टुरेन्टलाई मात्र उद्योग दर्ताको सिफारिश गरिएको छ। हालसम्म फेवातालको संरक्षण, संवर्द्धन र विकासको जिम्मेवारी कुन निकायको हो भन्ने यकिन देखिन नआएको अवस्था छ। यसमा विपक्षी बनाइएका पार्क भिलेज वाटर फ्रन्ट रिसोर्ट प्रा.लि. को दर्ता सिफारिश प्रक्रियामा यस कार्यालयको संलग्नता भएको अभिलेखबाट देखिन नआउनुका साथै सो रिसोर्टको फाइलसमेत यस कार्यालयमा मौजुदा नरहेको हुँदा यस कार्यालयको हकमा रिट निवेदन खारेज गरी पाँउ भन्ने समेत व्यहोराको पर्यटन कार्यालय, पोखराको तर्फबाट पेश भएको मिति २०६८।०५।०७ को लिखित जवाफ।

६. कुनै पनि कम्पनी दर्ता गर्दा कम्पनीको प्रबन्धपत्र, नियमावलीमा कम्पनीको रजिष्टर्ड कार्यालय, सम्पर्क/शाखा कार्यालयको ठेगाना खुलाउनु पर्ने हुन्छ। कम्पनीले उद्देश्य कार्यान्वयनको सिलसिलामा अनुमति इजाजत लिनुपर्ने विषयमा सम्बन्धित निकायबाट अनुमति वा इजाजत लिई कार्यान्वयन गर्नुपर्ने व्यहोरा प्रबन्धपत्रमा नै उल्लेख हुने र दर्ता प्रमाणपत्रमा समेत "कम्पनी दर्तालाई मात्र कम्पनीको उद्देश्य कार्यान्वयन गर्ने इजाजत प्रदान गरिएको नमानिने हुनाले कानून अनुसार लिनुपर्ने अनुमति सम्बन्धित निकायबाट लिएरमात्र कम्पनीको उद्देश्य अनुसार कारोबार गर्नुपर्ने छ"। भन्ने व्यहोरा उल्लेख गरी प्रमाणपत्र जारी गर्ने गरिन्छ। सोही बमोजिमको प्रतिबद्धता पार्क भिलेज वाटर फ्रन्ट रिसोर्ट होटल प्रा.लि.को प्रबन्धपत्रको दफा ४ को उपदफा (१) को खण्ड (क) मा उल्लेख भएको छ। तसर्थ, निवेदकले कम्पनी रजिष्ट्रारको कार्यालय समेतलाई विपक्षी बनाइनु उपयुक्त नभएको हुँदा रिट निवेदन खारेज गरीपाँउ भन्ने व्यहोरा सहितको कम्पनी रजिष्ट्रारको कार्यालयको तर्फबाट मिति २०६८।०५।०७ मा पेश भएको लिखित जवाफ।

७. पर्यटन ऐन, २०३५ को दफा १० बमोजिम पार्क भिलेज वाटर फ्रन्ट प्रा.लि. रिसोर्ट पर्यटकीय स्थलको रिसोर्टको रुपमा दर्ता गर्न यस महाशाखाबाट सिफारिश गरिएको अभिलेख छैन। यस महाशाखाबाट अन्य होटल, लज, रेष्टुरेन्ट, रिसोर्ट आदिको हकमा ऐन, नियम, आन्तरिक कार्यविधि निर्देशिका, २०६४ को परिच्छेद ६ को नियम ४० बमोजिम लालपूर्जा, रसिद, नक्शा, भवन सम्पन्न प्रतिवेदन, नागरिकता, स्थलगत निरिक्षण प्रतिवेदन, भान्छा, शौचालय, पार्किङ्ग, इन्डोरका अन्य निर्धारित सुविधाका साथै ५० शैय्या भन्दा बढी क्षमता भएको वातावरणीय अध्ययन प्रतिवेदनसमेत पेस भएको अवस्थामा उद्योग दर्ताको लागि सिफारिश गर्ने गरिएको छ। साथै निर्माणाधिन अवस्थामा गरिने निर्माण लगायतका अन्य

कार्यहरू गर्न स्वीकृत दिने वा नदिने सम्बन्धी विषय यस मन्त्रालयको कार्यक्षेत्र भित्र नपर्ने भएकाले रिट निवेदन खारेज भागी छ भन्ने समेत व्यहोराको पर्यटन तथा नागरिक उड्डयन मन्त्रालय पर्यटन उद्योग महाशाखा तथा सोही व्यहोराको पर्यटन तथा नागरिक उड्डयन मन्त्रालयको तर्फबाट पेश भएको मिति २०६८।०५।०७ को लिखित जवाफ।

८. पार्क भिलेज वाटर फ्रन्ट रिसोर्ट होटल प्रा.लि. मिति २०६१।०३।२२ मा कम्पनी रजिष्ट्रार कार्यालयमा दर्ता भएको कम्पनी हो। कास्की जिल्ला सराङ्कोट ट गा.वि.स वडा नं. १ मा रजिष्टर्ड कार्यालय रहेको यस कम्पनीको मुख्य उद्देश्य पर्यटकहरूको सेवाको लागि होटल तथा रिसोर्ट संचालन गर्नु हो। यस कम्पनीले आफ्नो उद्देश्य अनुसारको काम गर्नको लागि साविक ग्यारजाती गा.वि.स वडा नं. १ र ५ हाल सराङ्कोट ट गा.वि.स वडा नं. ७ स्थित कम्पनीको नाममा दर्ता स्रेस्ता कायम रहेका जग्गाहरूमा भवन निर्माण गर्नको लागि पोखरा उपत्यका नगर विकास समिति समक्ष डिजाइन पेश गरी त्यस समितिको मिति २०६६।०५।२४ को सिफारिशको आधारमा सराङ्कोट ट गा.वि.स कार्यालयबाट मिति २०६६।०५।२४ मा स्वीकृति प्राप्त गरी पोखरा उपत्यका नगर विकास समितिले तोकेको मापदण्डको अधिनमा रहि फेवाताल किनाराको High Flood Level को कंक्रीट पिलरबाट ६५ मी. बाहिर पर्ने गरी आफ्नो हक भोगको जग्गामा सेफ्टी ट्यांकी र होटलको फोहोर व्यवस्थापन गर्ने गरी प्रदुषण नहुने व्यवस्था मिलाई यस कम्पनीले भवन निर्माण कार्य गरिरहेको छ।

यस कम्पनीका संस्थापकहरूले विगत देखि नै अन्य स्थानमा पनि संरक्षणमुखी पर्यटन उद्योग संचालन गर्दै आएको र सोको निरन्तरता स्वरूप स्थापित यस कम्पनीले फेवातालको संवेदनशीलतालाई बुझेर उल्लेखित स्थानमा पर्या पर्यटकीय होटलको निर्माण गरेको छ, जसबाट वरिपरिको वातावरणमा उल्लेखनीय प्रभाव नपरोस् भन्ने तथ्यलाई हृदयगम गर्दै होटल संचालन गर्नु अघि नै कम्पनी आफै सचेत भई प्रदुषण-सेकथाम सम्बन्धी संभव भएसम्मको प्रविधिलाई अबलम्बन गरी होटल भवन निर्माण गरिएको छ। होटल वरिपरि प्रदूषण हुन नदिई प्राकृतिक स्वच्छता कायम गर्नको लागि आवश्यक प्रविधि स्थापना गर्न Environment and Public Health Organization (ENPHO) नामक संस्थासँग सम्झौता गरी सो संस्था मार्फत पोखरामा पहिलो पटक अत्याधुनिक सेफ्टी ट्यांकी निर्माण गरिएको छ। होटलमा प्रयोग भएको Black water, Grey water लाई समेत शुद्धिकरण गर्नको लागि अत्याधुनिक प्रविधि स्थापना गरिएको छ। होटलमा शान्त वातावरण आवश्यक पर्ने भएकाले पर्या मैत्री उपकरणहरू जडान गरी ठूलो आवाज उत्सर्जन नहुने व्यवस्था गरिएको छ। अन्य फोहोर मैला स्थानीय निकायले तोकेको स्थानमा विसर्जन गरिएको छ। पोखराको फेवाताल नै यहाँको पर्यटन व्यवसायको मूल आधार भएकोले पर्यटनसँग सम्बन्धित व्यवसाय स्थापना हुनु नौलो होइन तर यस आधुनिक युगमा विकास विनाको संरक्षण र संरक्षण विनाको विकास असंभव

हुने भएकाले विकास र संरक्षण एक अर्काका परिपूरक तत्त्व हुन भन्ने मान्यतालाई हृदयगम गरी विकास कार्यले ताललाई नोक्सानी नपुग्ने उपाय अवलम्बन गरी कम्पनीले वातावरण संरक्षण प्रति पूर्वसावधानी अपनाई प्रदूषण नियन्त्रण प्रविधिसमेत स्थापना गरिसकेकोले रिट निवेदकले यस होटलका कारण ताल प्रदूषित हुने भनी लिएको जिकिर समेत यथार्थमा आधारित नभएकाले रिट निवेदन खारेज गरिपाँउ भन्ने पार्क भिलेज वाटर फ्रन्ट रिसोर्ट प्रा.लि.को तर्फबाट र सोही व्यहोराको ऐ. होटलका संचालक कर्ण शाक्यको मिति २०६८।०८।०८ मा पेश भएको छुटा छुटै लिखित जवाफ।

९. यस कार्यालयले प्रत्यायोजित अधिकार बमोजिम रु. २ करोडसम्म स्थिर पूँजी लगानी हुने तथा कम्पनीको रूपमा दर्ता मान्यता प्राप्त गरिसकेको साना उद्योग मात्रै दर्ता कारवाहीसम्म गर्ने भएको र फेवाताल र यस आसपासका कतिपय होटल, लज, रेष्टुरा, रिसोर्टमा २ करोड भन्दा माथि तथा वैदेशिक लगानीसमेत भएको हुँदा यस्ता होटल, लज, रेष्टुरा, रिसोर्टको दर्ता गर्ने कार्य यस कार्यालयको नभएकोले विपक्षी निवेदकले यस कार्यालयलाई विपक्षी बनाउने कार्य न्यायोचित नभएकोले रिट निवेदन खारेज गरी पाँउ भन्ने समेत व्यहोराको घरेलु तथा साना उद्योग कार्यालय, कास्कीको मिति २०६८।०५।२१ मा पेश भएको लिखित जवाफ।
१०. यसमा मिति २०६४।०३।१५ गतेको कास्की जिल्ला परिषद्को १५ औँ बैठक तथा मिति २०६४।०४।२८ गतेको पोखरा उपत्यका नगर समितिको बोर्ड बैठकले फेवातालको किनाराबाट वरिपरि ६५ मिटर बाहिरको क्षेत्रलाई संरक्षित क्षेत्र कायम गर्ने निर्णय गरेको सन्दर्भमा विपक्षी तर्फबाट कास्की जिल्ला साविक ग्यारजाती गा.वि.स. वडा नं. १ र पछि सराङ्कोट ट गा.वि.स वडा नं. ७ स्थित कि.न. १७४, १७६ समेतका जग्गामा निर्माण भएको पार्क भिलेज वाटर फ्रन्ट रिसोर्ट प्रा.लि.का भवनहरू तालको किनाराबाट ६५ मिटर भित्र पर्छन् वा पर्दैनन्? भन्ने सम्बन्धमा र ति रिसोर्टहरूबाट निष्काशित पानी शुद्धिकरण गरी होटलकै प्रयोगमा ल्याइएको छ, सो पानी तालमा मिसाइएको छैन भन्ने विपक्षी होटल तर्फको जिकिर रहेकोमा निष्काशित पानी शुद्धिकरण भए, नभएको र सो पानी फेवातालमा निष्काशन गरिए, नगरिएको के हो? भन्ने सम्बन्धमासमेत जाँचबुझ गर्न कृषि, भूमि व्यवस्था तथा सहकारी मन्त्रालय अन्तर्गतको नापी विभाग र भूमिसुधार व्यवस्थापन विभागबाट १।१ जना प्रतिनिधि, वन तथा वातावरण मन्त्रालय, संस्कृति पर्यटन तथा नागरिक उड्डयान मन्त्रालय र शिक्षा विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालयका १।१ जना प्रतिनिधि रहेको समिति गठन गरी उक्त समितिले सम्बन्धित प्रदेश मन्त्रालयहरूसँग समन्वय गरी निवेदक र विपक्षीहरू समेतलाई रोहवरमा राखी आदेशानुसारको कार्य सम्पन्न गरी गराई २ महिना भित्रमा यस अदालतलाई प्रतिवेदन उपलब्ध गराइदिनु भनी विपक्षी प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयमा लेखी र साथै रिसोर्ट निर्माण गर्ने क्रममा तयार भएको नक्सा लगायतका कागजातहरू सहितको फाइल

सकलै महान्यायाधिवक्ताको कार्यालय मार्फत झिकाई नियमानुसार गरी पेस गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०७५।०१।१६ को आदेश।

११. यस अदालतको मिति २०७५।०१।१६ को आदेशबमोजिम नेपाल सरकार (सचिवस्तर) को मिति २०७५।०२।१३ को निर्णय बमोजिम प्रमुख नापी अधिकृत नारायण रेग्मीको संयोजकत्वमा गठीत समितिले मिति २०७५।०३।०३ मा पेश गरेको जाँचबुझ प्रतिवेदन तथा रिसोर्टको नक्सा मिसिल संलग्न रहेको।
१२. यसमा यस अदालतको रिट.नं. ०६७-WO-०६९४ को उत्प्रेषण/परमादेश मुद्दामा मिति २०७५।०१।१६ गते आदेश हुँदा ६ महिना भित्र फेवातालको चार किल्ला निर्धारण कायम गर्नु गराउनु भनी भएको आदेशानुसार पुण्यप्रसाद पौडेलको संयोजकत्वमा गठीत समितिले मिति २०७७।११।०२ गते भूमि व्यवस्था सहकारी तथा गरिबी निवारण मन्त्रालय मार्फत प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयमा प्रतिवेदन बुझाएको हुँदा प्रमाण लगाई पाँउ भनी निवेदकले निवेदन दिएको हुँदा उक्त प्रतिवेदन प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय सिंहदरबारबाट झिकाउनु र रिट नं ०६७-WO-०६९४ को उत्प्रेषण/परमादेशको रिट निवेदनमा मिति २०७५।०१।१६ मा आदेश भएको रेकर्ड मिसिल झिकाई लगाऊको ०७६-MS-०००४ को निवेदन साथै राखी पेश गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०७७।१२।२६ को आदेश।
१३. नेपाल सरकार र मन्त्रिपरिषद्को मिति २०७७।०४।०५ गतेको निर्णयले गठीत फेवातालको चारकिल्ला निर्धारण, सिमाङ्कन तथा नक्साङ्कन समितिले मिति २०७८।०५।२८ मा भूमि व्यवस्था, सहकारी तथा गरिबी निवारण मन्त्रालयमा प्रतिवेदन (दोस्रो) बुझाएकाले उक्त प्रतिवेदन झिकाई हेरी पाँउ भनी निवेदक अधिवक्ताले इजलाससमक्ष निवेदन दिएको देखिँदा प्रत्यर्थी मन्त्रालयबाट उक्त प्रतिवेदन झिकाई मिसिल सामेल राख्नु। यिनै निवेदक र विपक्षी प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय समेत भएको यसै निवेदनसँग सम्बन्धित विषयवस्तु रहेको रिट नं ०७८-WO-१३५६ को उत्प्रेषणयुक्त परमादेश निवेदन यस अदालतमा विचाराधिन देखिँदा उक्त निवेदन र ०७६-MS-०००४ को निवेदन समेत लगाऊमा राखी पेश गर्नु।
१४. नेपाल सरकार मन्त्रिपरिषद्को मिति २०७७।०४।०५ को निर्णयानुसार फेवातालको चारकिल्ला निर्धारण सिमाङ्कन तथा नक्साङ्कनको जिम्मेवारी भूमि व्यवस्था सहकारी तथा गरिबी निवारण मन्त्रालयलाई प्राप्त भए बमोजिम सो मन्त्रालय (सा. मन्त्रिस्तर) को मिति २०७७।०५।०७ को निर्णयानुसार फेवातालको चारकिल्ला निर्धारण सिमाङ्कन तथा नक्साङ्कन समितिका संयोजक गण्डकी प्रदेश सरकारको प्रतिनिधि तोकिने भनिए बमोजिम गण्डकी प्रदेश सरकारको मिति २०७७।०७।०२ को निर्णय बमोजिम नेपाल सरकार, मन्त्रिपरिषद्ले

अन्नपूर्ण गाँउपालिका ३ कास्कीका पुण्यप्रसाद पौडेलको संयोजकत्वमा गठीत ९ सदस्यीय समितिले पेश गरेको प्रतिवेदन मिसिल संलग्न रहेको।

आदेश खण्ड

१५. नियम बमोजिम पेशी सूचीमा चढी पेश हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनमा निवेदकका तर्फबाट उपस्थित विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ता श्री प्रकाशमणी शर्मा भुपाल, निवेदक विद्वान् अधिवक्ता श्री खगेन्द्र सुवेदी, विद्वान् अधिवक्ताहरू श्री पदम बहादुर श्रेष्ठ, श्री पंकज कुमार कर्ण र श्री निशि चौधरीले पोखराको फेवातालमा निर्मित बाँधको वि.स. २०१८।०८।०३ मा उद्घाटन हुँदा त्यहाँ राखिएको शिलालेखले फेवातालको क्षेत्रफल ४ वर्गमिल (१०.३५ वर्ग किलो मिटर) र क्याचमेन्ट एरिया (जलग्रहण क्षेत्र), ४५ वर्गमिल (११६.५४९ वर्ग किलोमिटर) उल्लेख भएको छ। नेपाल राजपत्र २०३० मार्ग १७ साल अतिरिक्ताङ्क ५२ निर्माण तथा यातायात मन्त्रालयको सूचनामा तत्कालिन श्री ५ को सरकारले नगर निर्माण योजना कार्यान्वयन ऐन, २०२९ बमोजिम मन्त्रपरिषद्को मिति २०३०।०८।१५ को निर्णय बमोजिम पोखरा नगर योजनालाई स्वीकृत गरेको छ। यसले पोखरा शहरको खाका प्रस्तुत गरी फेवातालको किनाराबाट २०० फिट सम्मको क्षेत्रलाई कुनै पनि निर्माण कार्य गर्न नमिल्ने भनी निषेधित क्षेत्र तोकेको छ। त्यसपछिको क्षेत्रमा मात्र तोकिएको मापदण्ड बमोजिमका एकतल्लेसम्मको भवन बनाउने दिने भनिएको छ। नगर निर्माण योजना कार्यान्वयन ऐन, २०२९ सालको ऐन, नगर विकास ऐन, २०४५ मा परिवर्तन भएको छ। विपक्षी पार्क भिलेज वाटर फ्रन्ट रिसोर्ट होटल प्रा.लि. ले गर्ने गरेको निर्माणका सम्बन्धमा पोखरा उपत्यका नगर विकास समितिले सराङ्कोट गा.वि.स. कार्यालयलाई मिति २०६६।०५।२४ मा लेखेको भनि पेश भएको पत्र नगर विकास समितिको निर्णय बमोजिम लेखिएको छैन। स्वयं समितिलाई त्यस्तो पत्र लेख्न नगर विकास ऐन, २०४५ को दफा ९ ले प्रतिबन्ध लगाएको छ। ऐ. ऐनको दफा ४ बमोजिम समितिको निर्णय नभई अख्तियारी र पदसमेत उल्लेख नभएको दिल्लीप्रसाद हुंगाना भन्ने व्यक्तिको मात्र हस्ताक्षर भएको अनधिकृत/ अख्तियारी नपाएको व्यक्तिको पत्रलाई वैधानिक मानि होटलले अनधिकृत संरचना बनाएको छ। स्वयं पर्यटन मन्त्रालय, पर्यटन महाशाखाले अनुमति नदिएको निषेधित क्षेत्रमा कानून विपरीत, कानूनको पालना नगरी होटल संचालन भएकोले यो होटल तथा अन्य निषेधित र क्याचमेन्ट एरियामा रहेका होटल भवन लगायत सम्पूर्ण संरचना हटाई नेपालको मात्र नभई विश्वकै सुन्दरतमः क्षेत्र मानिएको फेवातालको संरक्षणका लागि मागबमोजिम उत्प्रेषण लगायत परमादेश जारी गरियोस् भन्ने बहस प्रस्तुत गर्नु भयो।

१६. विपक्षी प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रपरिषद्को कार्यालय समतेका तर्फबाट विद्वान् सह-न्यायाधिवक्ता श्री गोविन्द खनालले फेवाताल नेपालको लागि मात्र नभएर विश्वकै लागि पनि महत्वपूर्ण

पर्यटकीय स्थल हो। फेवातालको संरक्षणका लागि यसको क्षेत्र निर्धारणको विषय सबै भन्दा महत्पूर्ण रहेकोमा सम्मानित सर्वोच्च अदालतको ०६७-WO-०६९४ को रिट निवेदनमा मिति २०७५।०९।१६ मा भएको आदेश बमोजिम फेवातालको चारकिल्ला निर्धारण समिति पुण्य प्रसाद पौडेलको संयोजकत्वमा गठन भई त्यसले दिएको प्रतिवेदन नेपाल सरकारले मिति २०७७।११।११ मा स्वीकार गरी मिति २०७७।११।१७ गतेको राजपत्रमा प्रकाशित भईसकेको छ। यो सूचना भू तथा जलाधार संरक्षण ऐन, २०३९ को दफा ३(१) ले दिएको अधिकार प्रयोग गरी जारी भएको छ र यसले फेवातालको चारकिल्ला तोकि फेवातालको क्षेत्रफल ५.७२६ वर्ग किलोमिटर (११,२५५ रोपनी ११ अना १ पैसा) तोकेको छ। फेवातालको क्षेत्रफल सहित यसको नक्सासमेत पौडेल प्रतिवेदनमा राखिएको छ। यसको किनाराबाट ६५ मिटरसम्म कुनै संरचना, भवन बनाउन नपाउने भन्ने २०३०।०८।१५ को मन्त्रिपरिषद् देखिको निर्णयलाई सम्मानित सर्वोच्च अदालतको मिति २०७५।०९।१६ गतेको फैसला सहितले निरन्तरता दिएको अवस्थाको कार्यान्वयन हुनेछ। यो क्षेत्रमा रहेका संरचना हटाउन नेपाल सरकार प्रतिबद्ध छ। तीनै तहका सरकारको समन्वयमा काम गरी संरचना हटाइने छ। फेवातालको क्षेत्र तोकिईसकेको हुँदा र त्यो सँगैका फेवातालको मुहानसमेत बचाउने सरकारका अन्य निर्णयहरू समेतको कार्यान्वयन हुनेछ। पुण्य प्रसाद पौडेलको प्रतिवेदनमा ताल भित्रका जग्गाको लगत कट्टा गर्ने लगायतका अन्य धेरै विषयहरू पनि छन्, त्यो सबैको पालना गरिनेछ, भनी बहस प्रस्तुत गर्नुभयो।

१७. विपक्षी पार्क भिलेज वाटर फ्रन्ट रिसोर्ट होटल प्रा.लि. र सोको संचालक कर्ण शाक्य समेतको तर्फबाट विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ताहरू श्री हरिहर दाहाल, श्री शम्भु थापा, श्री पुर्णमान शाक्य र श्री उमेश खकुरेलले कम्पनीको स्वामित्व कायम रहेका जग्गाहरूमा प्रदूषण नियन्त्रण सम्बन्धी अत्याधुनिक प्रविधि अपनाई सञ्चालन गरेको कारणबाट फेवाताल प्रदूषण हुने अवस्था छैन। सञ्चालक र कम्पनीलाई मात्र विपक्षी बनाई स्वीकृति, इजाजत वा अनुमति प्रदान नगर्नु भन्ने माग गरी विपक्षीले दायर गर्नु भएको रिट पूर्वाग्रहले ग्रसित छ। एउटा मात्र व्यक्तिलाई लक्षित गरी दिएको निवेदन सार्वजनिक महत्व र सरोकारको विषय हुन सक्दैन। कम्पनीको स्वामित्व रहेका जग्गाहरूमा मात्र होटलका संरचनाहरू रहेकोले अतिक्रमण भयो भन्ने विपक्षीको आरोप हास्यास्पद रहेको छ। पार्क भिलेज वाटरफ्रन्ट रिसोर्ट होटल प्रा.लि. र ऐ.का सञ्चालकबाट गैर कानूनी निर्माण गर्ने काम नगरेको र कम्पनीको संरचना फेवाताल को High Flood विन्दु देखि ६५ मिटर भन्दा बाहिर आफ्नो हक भोग स्वामित्व कायम रहेका जग्गाहरूमा निर्माण गरेका छन्। उक्त निर्माण गर्दा फेवातालमा प्रदूषण नियन्त्रण सम्बन्धी अत्याधुनिक प्रविधि अपनाई निर्माण तथा सञ्चालन गरिएको छ। विपक्षी रिट निवेदकले यस होटलको कारणबाट प्रदूषण भै फेवाताललाई प्रत्यक्ष असर पर्छ भनी लिनु भएको बेहोराको

जिकिर झुष्टा हो। रिट निवेदन खारेज भागी हुँदा खारेज गरी पाउँ भनी गर्नु भएको बहससमेत सुनियो।

१८. यसमा रिट निवेदन, लिखित जवाफहरू तथा मिसिल संलग्न कागजातहरू र पक्ष, विपक्षका विद्वान् कानून व्यवसायीहरूको बहस सुनी विचार गर्दा निम्न लिखित प्रश्नहरूको विवेचना गरी निष्कर्षमा पुगनु पर्ने देखियो:

क) फेवातालको तोकिएको चार किल्लाको संरक्षणका लागि सम्पूर्ण मानवनिर्मित भौतिक संरचना र व्यापार व्यवसाय हटाउनु पर्ने हो वा होइन?

ख) पार्क भिलेज वाटर फ्रन्ट रिसोर्ट प्रा.लि. का संरचनाहरू कानूनको दायरा भित्र निर्माण भएको छ, छैन?

ग) निवेदन माग बमोजिमको आदेश जारी गर्नु पर्ने हो वा होइन?

१९. अब, निरूपण गर्नुपर्ने पहिलो प्रश्नतर्फ विवेचना गर्दा, फेवातालको सौन्दर्यका कारण नेपालको पर्यटनक्षेत्रको विकासमा यसले धार्मिक, ऐतिहासिक तथा वातावरणमा पारेको अति महत्वपूर्ण भूमिकाको बारेमा पर्याप्त लेखे काम भईसकेको हुँदा त्यसको यहाँ पुनरावृत्ति गरिरहनु पर्ने देखिदैन। सामान्यतः फेवाताल नरहे पोखरा यहि रूपमा रहदैन र पोखरा यहि रूपमा नरहेमा नेपालको आन्तरिक र बाह्य पर्यटनको ठूलो हिस्सा नरहन सक्छ। नेपालको आन्तरिक पर्यटनमात्र नभएर बाह्य पर्यटनको केन्द्र पोखरा हो र पोखराको केन्द्र साझापुच्छे हिमालको रेञ्ज र फेवाताल हो। सगरमाथालाई नेपालको शिर भनिए जस्तै पोखरा नेपालको मुटु हो भने त्यो मुटुको धड्कन फेवाताल हो। त्यसैले अन्नपूर्ण रेञ्जको मिश्रण सहितको फेवातालको विशालता, स्वच्छता र यसको चौतर्फी हरियाली केही मानव निर्मित भौतिक संरचना र व्यवसाय भन्दा अतुलनीय रूपमा सुन्दर र विशाल रहेकोले त्यसको पूर्ण संरक्षण र सम्बर्द्धन गर्ने कुरामा दुई मत हुने सक्दैन।

२०. फेवातालको संरक्षणको सम्बन्धमा यस अदालतले मिति २०७५।०९।१६ मा ५ वटा रिट निवेदन (०६७-WO-०६९४, ०६८-WO-०८२, ०६९-WO-२९४, ०७१-WO-१०३४, ०७२-WO-०१२७) माथि अन्तिम सुनुवाई गरी निर्णय सुनाउँदा केही महत्वपूर्ण आदेशहरू जारी गरेको पाइन्छ। उक्त आदेशहरूमा यस अदालतले फेवातालको महत्व माथिसमेत विशेष चर्चा गरी फेवातालको संरक्षण र संवर्द्धनको लागि देहाय बमोजिम उत्प्रेषणयुक्त परमादेश लगायतको आदेश जारी गरेको पाइयो:

क) अधिवक्ता भगवती पहारीसमेत विरुद्ध प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद् कार्यालयसमेत भएको ०७१-WO-१०३४ को रिट निवेदनबाट पोखरा उपत्यका नगर विकास समितिको १२९ औं बैठकले मिति २०६९।०३।२७ मा भौतिक पूर्वाधार तथा यातायात मन्त्रालयलाई बसुन्धरा पार्कमा बटम स्टेशन राखी बौद्ध स्तूपसम्म केवलकार

03/1

संचालन गर्न दिएको सैद्धान्तिक सहमति र भौतिक पूर्वाधार तथा यातायात मन्त्रालय र मनकामना दर्शन प्रा.लि. बिच मिति २०७१।१२।२७ मा भएको Memorandum of Understanding for Detailed Project Report of Pokhara Cable Car रिट निवेदन दायर हुँदा कायम रहेको नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १६ र २३ एवं नेपालको संविधानको धारा २६ र ३०, जग्गा प्राप्ति ऐन, २०३४ को दफा ३३ र ३४, वन ऐन, २०४९ को दफा ६८ समेतको विपरीत भएकोले उत्प्रेषणको आदेशले बदर गरिदिएको देखिन्छ। त्यो संगै फेवाताल जस्तो बहुआयामिक महत्व भएको तालतलैयाको संरक्षण गर्ने र यसलाई भावी पुस्ताको लागि समेत बचाई राख्ने दायित्व नेपाल सरकारको भएको देखिँदा फेवातालको संरक्षणको लागि र सो ठाँउको वातावरण एवं जैविक विविधताको संरक्षणको लागि विपक्षी निकायहरूको नाममा चार बुँदे परमादेश समेत जारी गरेको देखिन्छ। उक्त चार बुँदे परमादेशमा ग्रिन वेल्ड (हरित क्षेत्र) बनाउने उद्देश्य राखेर व्यक्तिहरूबाट अधिग्रहण गरिएको जग्गा सो प्रयोजन बाहेकको प्रयोजनमा लगाउन नमिल्ने, रानीवनको जग्गा समेत जैविक विविधता उद्यान बनाउने उद्देश्यले अधिग्रहण गरिएको हुँदा तालको संरक्षण, वनमा पाइने जिवजन्तु र वनस्पतिको संरक्षणका लागि रानीवनमा कुनै वन फडानीको र निर्माणका कार्य गर्न नमिल्ने, तालबाराही मन्दिरको ऐतिहासिक महत्व रहेकाले त्यसको आस्था र सुन्दरतामा असर पर्ने कुनै पनि कार्य नगर्नु भन्दै फेवातालको कारणले पोखरा नेपाल भित्र मुख्य पर्यटकीय गन्तव्य रहेकोले यसलाई विश्व सम्पदा सूचीमा राख्न आवश्यक पहल गर्नु गराउनु भन्ने समेत उल्लेख भएको देखिन्छ।

ख) केवलकार निर्माण तथा संचालन हुनपर्दछ भन्ने धरम बहादुर लामिछाने समेत विरुद्ध भौतिक पूर्वाधार तथा यातायात मन्त्रालय, सिंहदरवार काठमाडौंसमेत भएको ०७२-WO-०१२७ को रिट निवेदनको मुख्य दावीमा पोखराको बसुन्धारा पार्क देखि शान्ति स्तुपासम्मको लागि निर्माण गरिने केबुलकार परियोजना निर्माण तथा आयोजना कार्यान्वयन गर्ने कार्यमा गैरकानूनी रूपमा हस्तक्षेप गर्ने गरी प्रत्यर्थी मध्येका सार्वजनिक लेखा समितिले मिति २०७२।०४।१८ मा निर्णय गरी मिति २०७२।०४।१९ गतेको पत्रमार्फत दिएको निर्देशन र अन्तराष्ट्रिय सम्बन्ध तथा श्रम समितिको मिति २०७२।०४।२२ को निर्देशन लगायतको कार्यबाट अवरोध हुन गएकोले त्यसबाट हामी निवेदकहरू समेतको पेशा तथा रोजगारीको अधिकार हनन भएको हुँदा समितिको निर्णय निर्देशन एवं सोसँग सम्बन्धित पत्राचारसमेत उत्प्रेषणको आदेशले बदर गरी आयोजनाको कार्यलाई सुचारु गर्ने वातावरण बनाउनु, बनाउन लगाउनु भनी विपक्षीको नाममा परमादेश समेत जारी होस् भन्ने रहेको देखिन्छ। लामो

03 ✓

व्याख्या गरि रिट निवेदन खारेज गरि यस अदालतले भनेको छ, “ संविधान तथा कानूनले प्रत्याभूत गरेको हरेक हक अधिकारको आआफ्नै विशिष्ट महत्व र उद्देश्य हुन्छन्। कुनै एउटा अधिकारले अर्कोलाई निश्प्रयोजित वा निष्क्रिय बनाउन सक्दैन। निवेदकहरूले उठाएको पेशा तथा रोजगारीको हक बसुन्धारा पार्कमा केबुलकार निर्माण भई संचालन हुँदा मात्र प्रचलन हुने अन्य अवस्थामा निजहरू आफ्नो सो अधिकारको उपभोग गर्ने नपाउने अवस्थाको विद्यमानता देखिदैन। निजहरूले देशभित्रै अन्य पेशा, रोजगार वा व्यवसाय गर्न पाउने पर्याप्त विकल्प हुन सक्छन्। तर वातावरण हास भएको र त्यहाँको जैविक विविधता नास भएको अवस्थामा त्यसको अर्को विकल्प देखिएको छैन। यी निवेदकहरू पर्यटनमा आधारित व्यवसाय वा सो क्षेत्रमा रोजगार गर्ने हो भने त्यो पोखरामा रहेको फेवाताललाई र यस वरिपरि रहेको प्राकृतिक स्रोत साधन, वनजंगल र ताल संरक्षण गर्ने क्रियाकलापमा आधारित रोजगारी वा व्यवसायको संचालन हुनसक्ने सम्भावना अझै प्रबल हुन्छ। तर ताल नै नरहेको अवस्थामा वा सो क्षेत्रको वातावरणमा नकारात्मक प्रभाव पर्न गई त्यहाँ बस्न नसकिने अवस्था आउँछ। यसरी मानव जीवनलाई प्रतिकूल प्रभाव पार्ने भौतिक विकास लगायतका क्रियाकलापहरूको सुनिश्चितताको अपेक्षा गरी निवेदकहरूले दिएको प्रस्तुत रिट निवेदन कुनै पनि दृष्टिकोणबाट जायज र औचित्यपूर्ण देखिएन” भनी आदेशमा भनिएको पाइन्छ।

- ग) राष्ट्रिय ताल संरक्षण समिति, पोखरा उपत्यका नगर विकास समिति तथा जिल्ला प्रशासन कार्यालय, कास्की समेतका विभिन्न मितिका पत्रहरूको आधारमा मालपोत कार्यालय, कास्कीले रोक्का राखेका जग्गाहरू फुकुवा गरि पाउँ भनी विष्णुमाया तिमलिसना समेत १२० जना विरुद्ध राष्ट्रिय ताल संरक्षण विकास समिति, बानेश्वर समेत भएको ०६९-WO-०२९४ र सोही प्रयोजनको देउकुमारी गुरुङ्गसमेत १० जना विरुद्ध राष्ट्रिय ताल संरक्षण विकास समिति, बानेश्वर, काठमाडौंसमेत भएको ०६८-WO-०८७२ को उत्प्रेषणयुक्त परमादेश निवेदनमा निवेदकहरूको नाम दर्ताको जग्गा ताल संरक्षण गर्ने उद्देश्यले कानूनले प्रदान गरेको अख्तियारी बमोजिम नै रोक्का गरिएकाले रोक्काको निर्णय उत्प्रेषणको आदेशले बदर गर्न इन्कार गरिएको देखिन्छ। आदेशमा “मालपोत ऐन, २०३४ को दफा २ (ख३) ले ताललाई सरकारी जग्गाको रूपमा परिभाषित गरेको छ। सोही ऐनको दफा २४(१) ले सरकारी वा सार्वजनिक जग्गा व्यक्ति विशेषको नाउँमा दर्ता वा आवाद गर्न गराउन प्रतिबन्ध लगाएको देखिन्छ। सोही दफाको २४ को उपदफा (२) ले यदि व्यक्ति विशेषको नाउँमा दर्ता भएको अवस्थामा सो दर्ता स्वतः बदर हुने भनी व्यवस्था गरेको छ। उक्त कानूनी व्यवस्था

X

अनुसार सरकारी जग्गा व्यक्तिको नाममा दर्ता हुन सक्दैन र दर्ता भएको रहेछ भने पनि सो दर्ता बदर हुनेछ। यसका अतिरिक्त सरकारी सम्पत्तिको रूपमा रहेको तालबाट त्यहाँ बसोबास गर्ने स्थानीय व्यक्तिले विभिन्न लाभ लिईरहेको हुनाले ताल संरक्षण गर्ने कार्यबाट सबैभन्दा बढी फाइदा निज स्थानीय व्यक्तिहरूलाई नै हुँदा ताल संरक्षणको कार्य सार्वजनिक उद्देश्य प्राप्तिको लागि रहेको मान्नुपन्यो र सोही उद्देश्य प्राप्तिको लागि यी निवेदकहरू समेतको जग्गा रोक्का राखिएको देखिन्छ” भनिएको देखिन्छ। त्योसँगै व्यक्तिको सम्पत्ति सम्बन्धी अधिकारलाई उपभोग गर्नबाट लामो समयसम्म वञ्चित गर्न नमिल्ने हुँदा ताल संरक्षणसमेतका लागि तालको तोकिएको क्षेत्र बाहिरका आवश्यक पर्ने क्षेत्रफल यकिन गरी उचित मुआब्जा प्रदान गरी जग्गा प्राप्त गर्ने तर्फ यथाशिघ्र पहल गरी रोक्का राख्न नपर्ने जग्गा फुकुवा गर्नु भनी परमादेश समेत जारी भएको देखिन्छ।

घ) फेवातालको चारकिल्ला तोकन तथा तालको साविक नक्सामाभित्र तालको जैविक विविधता, तालको जलचर, तालको पानी मास्ने र प्रदुषण गर्ने जस्ता घर, होटल बनाउन तथा तालको वातावरण विपरीत हुने कुनै पनि किसिमका निर्माण कार्य हुन नदिनसमेतको आदेश माग गरी अधिवक्ता खगेन्द्र सुवेदीसमेत विरुद्ध प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को, कार्यालय समेत भएको ०६७-WO-०६९४ को उत्प्रेषणयुक्त परमादेश निवेदनमा सामाजिक, आर्थिक, सांस्कृतिक, पर्यावरणीय लगायतको बहुआयामिक महत्व बोकेको फेवातालको आधिकारीक चारकिल्ला तोकिएको भनी विपक्षीहरूको लिखित जवाफसमेत नभएको, फेवातालको क्षेत्रफल दिन प्रतिदिन घट्दै गईरहेको कुरा नेपाल सरकारका निकायहरूले समेत गरेको विभिन्न अध्ययनहरूबाट देखिएको, फेवातालको संरक्षण हुन उपयुक्त आदेश जारी हुनपर्ने भन्ने विपक्षी मध्येकै सम्बद्ध निकायको लिखित जवाफबाट समेत देखिएको र फेवातालको संरक्षण गर्ने दायित्व मुख्यतः नेपाल सरकारको देखिएकोले सो ठाँउको वातावरण एवं जैविक विविधता संरक्षणको लागि विपक्षी निकायहरूको नाममा परमादेश जारी हुने ठहर्छ भनी ११ बुँदे परमादेश जारी भएको देखिन्छ। फेवातालको अल्पकालिन देखि दीर्घकालिन संरक्षणका लागि यो निवेदनमा भएका आदेश आफैमा व्यापक रहेको र यहि आदेशको आधारमा केही महत्वपूर्ण निर्णय नेपाल सरकारले लिएको र केही बाँकी नै रहेको देखिन्छ। मासिदै जाने क्रममा रहेको फेवाताललाई बचाउँदै पूर्ववत जिवन दिएर दीर्घजीवि बनाउन ०६७-WO-०६९४ को निवेदनमा जारी भएका ११ बुँदे परमादेश महत्वपूर्ण छन् भन्ने अनुभूती त्यसको अध्ययनबाट जो कोहीलाई हुनेछ। ती बुँदाहरूमा नेपाल सरकार, प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को निर्णयबाट ६ महिना भित्र फेवातालको चारकिल्ला

७३

कायम गराउनु, मालपोत ऐन, २०३४ को दफा २(ख२) को पारेभाषाले पोखरी, ताल र सोको डिलसमेत सरकारी जग्गा मानेको हुँदा ऐ. ऐनको दफा २४(१) र (२) बमोजिम सरकारी जग्गा कायम गराउनु, तालको किनारा (Bank of lake) बाट ६५ मिटरसम्मको भू-भागमा भवन लगायत तालको संरक्षणमा असर पर्ने कुनै भौतिक संरचना निर्माण गर्न नपाउने व्यवस्था गर्नु र भएका संरचनाहरू ६ महिना भित्र हटाउनु, तालको दीर्घकालिन संरक्षणका लागि आसपासका जग्गा आवश्यक परे जग्गा प्राप्ति ऐन, २०३४ बमोजिम प्राप्त गर्नु, फेवातालको पर्यावरणीय स्तर एवं गरिमा बचाउन भू तथा जलाधार संरक्षण ऐन, २०३९ को दफा ३(१) बमोजिम संरक्षित जलाधारक्षेत्र घोषित गर्नु, फेवाताललाई वातावरण संरक्षण ऐन, २०५३ को दफा १०(१) बमोजिम वातावरण संरक्षण क्षेत्र कायम गर्नु, फेवातालको जलस्रोतको रूपमा रहेका हर्पन खोला र अन्य खोलाबाट बगेर आएका माटो, बालुवा, ढुङ्गा, गिट्टी, ग्रेगरले ताल पुरिने क्रम जारी रहेकाले सो र फोहोर ढल नियन्त्रण गर्न Check Dam निर्माण गरी फेवातालमा पानी मात्र प्रवेश गर्न दिनु, फेवाताल वरिपरिका जग्गामा खेति गर्दा रसायनिक मल, विषादी प्रयोगले फेवातालको पानी प्रदुषित भई जलचर, माछा एवं जीवजन्तु संकटमा परेकाले सो कार्य अविलम्ब रोकौ प्राकृतिक मलमात्र प्रयोग हुन दिनु, फेवातालको जल कुम्भी नियन्त्रण गर्नु, फेवातालको जैविक विविधता, त्यसमा आश्रित जलचरको जीवनलाई संकटमा पार्ने गरी तालको पानीलाई प्रदुषण गर्ने, तालको प्राकृतिक क्षेत्रफल अतिक्रमण हुनेगरी आसपासमा घर तथा होटल निर्माण गर्ने तथा तालको वातावरणलाई नकारात्मक रूपमा असर गर्ने कुनैपनि कार्य गर्न नपाउने गरी राष्ट्रिय ताल विकास संरक्षण समिति, पोखरा उपत्यका नगर विकास समिति, पोखरा महानगरपालिकाले आपसमा समन्वय गरी आवश्यक निर्णय गरी मापदण्ड बनाई सोको कार्यान्वयन गर्नु गराउनु र उल्लिखित कार्यहरूको अतिरिक्त फेवाताल संरक्षणको लागि प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयले आवश्यक निर्णय गर्नु भन्नेसमेतको परमादेश २०७५।०१।१६ मा जारी भएको देखिन्छ।

२१. फेवातालको क्षेत्रफल, यसको संरक्षण र संबर्द्धन, यसको वरिपरि रहेका वन जंगलको संरक्षण, तालको स्वच्छता र जैविक विविधता एवं तालमा आउने पानीको मुहानको संरक्षण समेतलाई मध्यनजर राखी यस अदालतबाट मिति २०७५।०१।१६ मा विभिन्न ५ वटा रिट निवेदनमा गरिएका उल्लिखित परमादेशको आदेशहरूको पालना जिम्मेवार सबै व्यक्ति तथा निकायबाट हुनुपर्दछ। सर्वोच्च अदालतबाट मुद्दा मामिलाको रोहमा दिएको आदेश वा निर्णयको सबैले पालना गर्नु पर्दछ भनी नेपालको संविधानको धारा १२६(१) मा स्पष्ट व्यवस्था गरिएको छ र यस सम्बन्धमा थप व्यवस्था गर्दै मुद्दा मामिलाको रोहमा सर्वोच्च अदालतले

गरेको संविधान र कानूनको व्याख्या सबैले पालना गर्नुपर्दछ भन्ने संवैधानिक व्यवस्था नेपालको संविधानको धारा १२८(४) मा गरिएको छ र सोही धाराको व्यवस्था बमोजिम अदालतको आदेश वा फैसलाको पालना नगरी अवज्ञा गरिएमा अदालतको अवहेलनामा कारवाही भई सजायसमेत हुन सक्छ भन्ने प्रावधानलाई जिम्मेवार व्यक्ति तथा निकायहरूले गंभीरता पूर्वक लिनुपर्ने हुन्छ।

फेवातालको संरक्षणका लागि सर्वप्रथम यसको चारकिल्ला, तालको क्षेत्रफल र तालको वरिपरिको तटीय क्षेत्र (मध्यवर्ती क्षेत्र) सम्बन्धी मापदण्डको किटानी गर्ने कार्यको सुनिश्चितता हुन जरूरी देखिन्छ। ठूलो मानव वस्ती नजिक रहेको फेवातालजस्तो प्राकृतिक संरचनाको संरक्षणमा यो झनै अपरिहार्य देखिन्छ। फेवातालको क्षेत्रफल कति रहेको छ भन्ने सम्बन्धमा वि.स.२०१८ को नेपाल भारत सहयोग मिसनको रिपोर्टले १०.३५ वर्ग कि.मी. को क्षेत्रफल देखिएवाट फेवाताल राम्रो जलाधार सहितको ठूलो फैलावटमा रहेको ताल हो भन्ने निष्कर्षमा पुग्न सकिन्छ। अहिले पनि देख्न सकिने फेवाताल र यसको जलाधारक्षेत्र (Catchment Area) को क्षेत्रफल सम्बन्धी फेवातालको बाँधमा अवस्थित वि.सं. २०१८ मंसीर ३ गतेको शिलालेख हेर्दा तालको क्षेत्रफल ४ वर्गमील (१०.३५ कि.मी.) र जलाधारक्षेत्र (Catchment Area) जलग्रहण क्षेत्र ४५ वर्ग मील (११६.५४९ वर्ग कि.मी.) रहेको भन्ने देखिन्छ। साथै, उक्त तथ्य पुण्यप्रसाद पौडेल संयोजक रहेको फेवातालको चार किल्ला निर्धारण, सिमाङ्कन तथा नक्साङ्कन समिति, २०७७ को प्रतिवेदनको पृष्ठ ६ र ७ मा समेत उल्लेख गरिएको देखिन्छ।

२२. नेपाल सरकार मन्त्रिपरिषद्को मिति २०७७।०४।०५, मिति २०७७।०७।०२ तथा मिति २०७७।०७।२० को निर्णय बमोजिम अन्नपूर्ण गाउँपालिका वडा नं ३ कास्कीका श्री पुण्यप्रसाद पौडेलको संयोजकत्वमा गठीत फेवातालको चारकिल्ला निर्धारण, सिमाङ्कन तथा नक्शाङ्कन समिति, २०७७ ले पेश गरेको चार किल्ला क्षेत्रफल र सो सम्बन्धित जग्गाहरूको विवरण सहितको विस्तृत प्रतिवेदन नेपाल सरकारले स्वीकृत प्रदान गरी मिति २०७७।११।१७ गतेको नेपाल राजपत्रमा प्रकाशित समेत भएको देखिन्छ। खण्ड ७०, संख्या ४४ नेपाल राजपत्र भाग ५ मिति २०७७।११।१७ मा नेपाल सरकार भूमि व्यवस्था सहकारी तथा गरिबी निवारण मन्त्रालयको सूचना निम्न बमोजिमको रहेको देखिन्छ, “नेपाल सरकारले फेवातालको चार किल्ला, सिमाना र क्षेत्रफल देहाय बमोजिम कायम हुने गरी स्वीकृत गरेकोले यो सूचना प्रकाशन गरिएको छः-

क) चारकिल्ला: पूर्वमा ड्यामसाईड, पश्चिममा मोरेबगर, उत्तरमा खपौटी-चङ्गपुर बीचको दम्किलो र दक्षिणमा चिसापानी रानीवन।

ख) सिमाना: अनुसूचीमा रहेको नक्सा बमोजिमको फेवातालको तटियक्षेत्र (डयामसाईड, रानीवन, गौरीघाट, लेकसाईड, गैराको चौतरा, सेदी, खपौदी, लामीडाँडा, अनदु समेतको क्षेत्र) तर्फ वर्षायामको अधिक पानीको किनारा र फेवातालको मुहानतर्फ मोरे बगरको माछा पोखरीबाट उत्तर पूर्व तर्फ हर्पन खोला पार गरी भकुण्डे खोलाको अन्तिम घुम्ती नजिक हुँदै माझथुम ढिस्कोको दक्षिणी भागलाई छोई पूर्वतर्फ रहेको दलदले ढाप क्षेत्रलाई समेटी पामे घाँटीछिना मोटरबाटो सम्म।

ग) क्षेत्रफल: ५.७२६ वर्ग कि.मि. (११,२५५ रोपनी ११ आना १ पैसा)।

२३. उल्लिखित चार किल्ला र सीमाना उल्लेख गरी फेवाताललाई भू- तथा जलाधार संरक्षण ऐन, २०३९ को दफा ३(१) ले दिएको अधिकार प्रयोग गरी नेपाल सरकार मन्त्रिपरिषद्ले मिति २०७७।११।११ को निर्णय बमोजिम संरक्षित जलाधार क्षेत्र घोषणा गरे बमोजिमको वन तथा वातावरण मन्त्रालयको सूचना खण्ड ७१, संख्या ४५, नेपाल राजपत्र भाग ५ मिति २०७७।११।१७ मा प्रकाशन भएको छ। यसरी ऐ. ऐनको दफा ३(१) बमोजिम चार किल्ला खोली संरक्षित जलाधार क्षेत्र घोषणा भई सकेपछि त्यो जलाधारको संरक्षणका लागि त्यो चारकिल्ला भित्र के कस्ता कार्य गर्न मिल्ने र के कस्ता कार्यहरू गर्न नमिल्ने भन्ने सम्बन्धमा स्पष्ट कानूनी व्यवस्था समेत ऐनमा गरिएको छ। वस्तुतः भू-तथा जलाधार संरक्षण ऐन, २०३९ को दफा ३(१) अनुसार पोखराको फेवातालको चार किल्ला र सिमाना तोकिएको कानून बमोजिम संरक्षित जलाधार क्षेत्र घोषित भई सकेको हुँदा अब यसको संरक्षण, सम्बर्द्धन र विकासका लागि उक्त ऐनमा उल्लेख भएको व्यवस्था विपरीत कोही कसैले कुनै काम गरेमा सोही ऐनको दफा २२ बमोजिम त्यस्तो कार्य फौजदारी कसूर मानिने देखिएकाले नेपाल सरकार वादी भई मुद्दा चलन सक्ने हुँदा पोखरा फेवातालको तोकिएको चारकिल्ला र सिमाना भित्र उक्त ऐन विपरीतका कुनै पनि गतिविधि गर्न नपाइनेमा सबै पक्ष र व्यक्तिहरू सजग र उत्तरदायी हुनुपर्ने देखियो।

२४. फेवातालको चारकिल्ला, सिमाना र हालको पानीको क्षेत्रफलको सम्बन्धमा मिति २०७७।११।१७ मा प्रकाशित उल्लिखित राजपत्रको सूचनाले सम्बोधन गरेको देखिन्छ। यसरी तोकिएको चारकिल्ला र सिमाना भित्रको फेवातालमा स्वच्छ पानीको अत्याधिक जल भण्डारणको सुनिश्चितता कायम गरिनु पर्दछ। तालमा आश्रित चरा चुरुङ्गी, माछा, किरा, फट्याङ्ग्रा लगायतका समस्त जीवजन्तुहरूको अस्तित्वको संरक्षण गर्दै तिनीहरूको पर्यावरणीय रूपमा वृद्धि गराई जैविक विविधता कायम गर्नु वाञ्छनीय छ। त्यसका लागि फेवातालको निर्धारित सिमा भित्र प्राकृतिक र मानवीय क्रियाकलापबाट हुने सबै खालका अतिक्रमणलाई पूर्ण रूपले निषेध गरिनु पर्दछ।

२५. प्राकृतिक रूपमा फेवाताल माथि हुने अतिक्रमण रोक्नका लागि फेवातालको जलको मुहानतर्फका खोला नालाबाट बगेर आउने ढुंगा, माटो, ग्रेगर, बालुवा, रुख, झारपात, काठपात, गिटी लगायतलाई रोक्न आवश्यक सबै प्रविधिको प्रयोग गरी र सो बमोजिमका ठोस काम कारवाही देखिने गरी अघि बढाईनु पर्दछ। यसको लागि आवश्यक ठाउँमा Check Dam बनाई तालमा पानी मात्र प्रवेश गर्ने वातावरण मिलाउन पोखरा उपत्यका नगर विकास समिति, पोखरा महानगरपालिका, राष्ट्रिय ताल विकास संरक्षण समितिको समन्वयमा केन्द्र तथा प्रदेश सरकार समेतको सहयोगमा तत्काल आवश्यक कदम चालिनु पर्दछ। मानवीय गतिविधिबाट हुने अतिक्रमण रोक्नका लागि फेवातालको किटानी भएको सिमानाबाट कम्तीमा ६५ मिटरसम्मका जग्गाहरूमा कुनै निर्माणजन्य कार्य, तालको माथिल्लो भाग वा वरिपरि रहेको सिमसार प्रकृतिको दलदललाई असर पुऱ्याउने कुनै कार्य, भौतिक संरचना निर्माण र व्यापार व्यवसाय सञ्चालनलाई पूर्ण रूपमा प्रतिबन्ध लगाई भएका संरचनाहरूलाई छोटो समय तोकेर हटाउनु पर्दछ र सो ६५ मिटर हरितक्षेत्र कायम गरिनु पर्दछ। फेवातालको सिमानाबाट ६५ मिटर परसम्म सम्पूर्ण रूपमा मानव वस्ती रहित, व्यापार व्यवसाय होटल रेष्टुरा, वार वा अन्य कुनै पनि मानवीय गतिविधि रहित खाली हरियो चउर वा बगैचा वा रुख विरुवाले भरिएको हरियो व्यवस्थित उद्यान बनाई मानव सृजित फोहोर मैला र प्रदुषण रहित बनाई फेवाताललाई दीर्घकालिन रूपमा विशाल, स्वच्छ र सुन्दर तालको रूपमा जीवित राखी विश्वका मानव समुदायलाई मोहित पार्ने नेपालको बहुमुल्य रत्नको रूपमा सुरक्षित राख्नु पर्दछ। यो रूपमा फेवाताललाई जीवित राख्न सकेमा फेवातालको जैविक विविधताको संरक्षणमा कोशे ढुंगाको रूपमा रहनेछ। फेवाताललाई प्राकृतिक रूपमा संरक्षण गर्न सकेमा पर्यटन व्यवसायबाट अर्थतन्त्रमा उल्लेखिय वृद्धिसमेत गर्न सकिनेछ।

२६. नगर निर्माण योजना कार्यान्वयन ऐन, २०२९, बमोजिम मन्त्रिपरिषद्बाट मिति २०३०।०८।१५ मा पोखरा नगर योजनालाई स्वीकृत गरिएको देखिन्छ। सोही बमोजिम नेपाल राजपत्र २०३० मार्ग १७, अतिरिक्तङ्ग ५२, निर्माण तथा यातायात मन्त्रालयको सूचना प्रकाशित भएको देखिन्छ। यसरी स्वीकृत नगर योजनामा पोखरा शहरको विकासको खाका प्रस्तुत गरी संरक्षित क्षेत्रमा फेवाताललाई राखी तालको किनाराबाट कम्तीमा २०० फिटसम्म कुनै पनि प्रकारको निर्माण कार्य गर्न नपाउने निर्णय भएको देखिन्छ। नगर योजना लागु भएपछि नगर योजना कार्यान्वयन समितिको पूर्व स्वीकृती विना कसैले केही निर्माण गर्न नसक्ने भनी त्यो क्षेत्रको अचल सम्पति लगायत कृषि, प्राकृतिक सम्पदा, वनस्पति, वनजंगल, जीवजन्तु, पुरातात्विक, धार्मिक, ऐतिहासिक स्थलहरूको उपभोग र प्रयोगसमेत दफा ५ अन्तर्गत समेटिएको र नगर योजना कार्यान्वयनमा बाधा विरोध गरेमा वा आदेश निर्देशनको पालना नगरेमा ऐ. ऐनको दफा ६ मा दण्ड सजायको समेत व्यवस्था गरेको देखिँदा मिति

२०३०।०८।१५ को मन्त्रिपरिषद्को निर्णय बमोजिम स्वीकृत भएको नगर योजनाले तोकेको फेवातालको किनाराबाट कम्तीमा २०० फिटसम्म कुनै पनि प्रकारको निर्माणको कार्य गर्न नपाइने मापदण्ड कानून बमोजिम आज भन्दा ५० वर्ष अगाडि नै तय भएको स्पष्ट देखियो। नगर निर्माण योजना कार्यान्वयन ऐन, २०२९, विद्यमान नगर विकास ऐन, २०४५ ले खारेज गर्दा दफा २८.२ ले नगर विकास समिति ऐन, २०१९ र नगर निर्माण योजना कार्यान्वयन ऐन, २०२९ अन्तर्गत गठीत समितिहरूले गरि आएको काम कारवाही र हक तथा दायित्व यस ऐन बमोजिम गठीत सम्बन्धित नगर विकास समितिमा सनेछन भनी र दफा २८.३ ले यस ऐन बमोजिम नगर विकास समिति गठन नभएसम्म नगर विकास समिति ऐन, २०१९ र नगर निर्माण योजना कार्यान्वयन ऐन, २०२९ अन्तर्गत गठीत समितिहरू यसै ऐन बमोजिम गठन भए सरह मानी कायमै रहने छन् भनी खारेजी र वचाउको व्यवस्था गरेबाट नगर निर्माण योजना कार्यान्वयन ऐन, २०२९ अन्तर्गत मन्त्रिपरिषद्ले तोकेको फेवातालको किनाराबाट कम्तीमा २०० फिटसम्म कुनै निर्माण कार्य गर्न नमिल्ने भन्ने प्राबधान प्रचलित नगर विकास ऐन, २०४५ अन्तर्गत नै भए गरेको मानिनेमा द्विविधा रहेको देखिएन।

२७. कानून बमोजिम ५० वर्ष अगाडि नै कम्तीमा २०० फिट भनि तोकिसकिएको तटिय क्षेत्र (मध्यवर्ती क्षेत्र) सम्बन्धी निर्णयलाई अगाडि बढाउदै तालको संरक्षणका खातिर कुनै पनि भौतिक संरचना तालको वरिपरिको किनाराबाट ६५ मिटरको भूभागमा बनाउन नपाउने गरी कास्की जिल्ला परिषद्को मिति २०६४।०३।१५ को १५ औं बैठकबाट निर्णय भएको देखिन्छ। त्यसैगरी तत्कालिन पोखरा नगर विकास समितिका अध्यक्ष दुर्गा तिमल्सिनाको अध्यक्षतामा बसेको मिति २०६४।०४।२८ को १७ औं बैठकले फेवाताल वरिपरि ६५ मिटर वफरजोन (मध्यवर्ती क्षेत्र) राख्ने एक मात्र निर्णय गरेको देखिन्छ। यसरी फेवातालको वरिपरि तालको High Flood (उच्चतम पानीको विन्दु वा वर्षायामको अधिक पानीको किनारा) बाट ६५ मिटरसम्म कुनै पनि प्रकारको भौतिक संरचना बनाउन नपाइने र सो क्षेत्रलाई तालको संरक्षणको लागि खाली राख्नु पर्ने भन्नेमा लामो समय देखि कानून बमोजिमका निर्णयमा एकरूपता रहेको देखियो। तालको संरक्षणका लागि खाली राख्नु पर्ने भन्नुको अर्थ तालको पानीको स्वच्छता, जैविक विविधतालाई बल पुग्ने गरी यो ६५ मिटरको वरिपरिको भू-भागमा हरियाली कायम गरिनुपर्नेमा समेत अन्यथा मात्र सकिदैन। पैदल मार्ग बनाउनु पर्दासमेत ६५ मिटरको अन्तिम विन्दुतर्फबाट बनाउने गरी हरियाली क्षेत्र कायम गरी तालको पानीको स्वच्छता, निर्मलता र पानीको भण्डारण वृद्धि गर्ने कार्य गर्नुपर्ने देखिन आयो।

२८. फेवाताललाई भू तथा जलाधार संरक्षण ऐन, २०३९ को दफा ३(१) बमोजिम "संरक्षित जलाधार क्षेत्र" घोषणा गरी नेपाल राजपत्रमा प्रकाशित भईसकेको बदलिएको परिस्थितिमा फेवाताल र यसको चारकिल्ला र सिमानाको संरक्षणका लागि बलियो कानूनको सुरक्षा यसले

प्रदान गरेको देखियो। भू तथा जलाधार ऐनको दफा ४ बमोजिम फेवातालको भू तथा जलाधार संरक्षणका लागि यसको मुहान तथा वरिपरिको क्षेत्रमा जलाधार संरक्षण अधिकृतले रोकथाम वा नियन्त्रण गर्ने बाँध (डेम), गल्छी नियन्त्रण (चेकडेम) तटबन्ध (इम्बाङ्गमेण्ट), गरा सुधार (टेरेस इम्प्रुभमेण्ट), कुलो, सहायक कुलो वा ढल (डाइभर्सन च्यानल), टेवा दिने पर्खाल (रिटेनिंगवाल), पोखरी र यस्तै अन्य आवश्यक बनौटको निर्माण गर्ने तथा त्यसको स्याहार संभार गर्ने, वृक्षारोपन गर्ने, घाँस, झारपात वा अन्य वनस्पती लगाउने र त्यसको स्याहार सम्भार गर्ने तथा हुर्काउने, पहिरो जान सक्ने जग्गाहरू र भिरालो पाखाहरूमा रहेका वन जङ्गल, झारपात, घाँस तथा अन्य प्राकृतिक वनस्पतिको संरक्षण गर्ने, वाली र फलफुलको खेती गर्ने, माटोको उर्वरा शक्ति र पानी तथा वातावरणको स्वच्छता सन्तुलित रूपमा कायम बनाई राख्ने लगायतका काम गर्न सक्ने व्यवस्था गरिएको पाइन्छ। ऐनको दफा ६ ले संरक्षित जलाधार क्षेत्रको चारकिल्ला भित्रको जग्गामा भू-उपयोगिता प्रणाली अपनाएर मात्र कुनै वाली वा फलफुलको खेती गर्न तथा रुख, विरुवा वा घाँस लगाउन मिल्ने व्यवस्था गरिएको छ। ऐ. ऐनको दफा १० मा प्राकृतिक प्रकोप हुने वा हुन सक्ने जग्गामा निषेधित कार्य भन्ने व्यवस्था महत्वपूर्ण रहेको देखिन्छ। उक्त दफामा प्रचलित कानूनमा जुनसुकै कुरा लेखिएको भएतापनि कसैले संरक्षित जलाधार क्षेत्र भित्रको जग्गा मध्ये वाढी वा पहिरो आउने वा आउन सक्ने वा भू-क्षय वा भू-कटान हुने वा हुन सक्ने जग्गा भनी जलाधार संरक्षण अधिकृतले तोकिदिएको जग्गामा जलाधार संरक्षण अधिकृतको अनुमति नलिई कसैले देहायको कुनै कार्य गर्न पाउने छैन।

- क) कुनै खोला, नाला, खहरे, ताल वा जलाशयको वा भूमिगत पानी कुनै किसिमले थुन्ने वा जम्मा गर्ने वा थुनिएको वा जम्मा गरिएको पानी कुलो, सहायक कुलो, ढलद्वारा वा अन्य कुनै किसिमले अन्यत्र लैजाने वा फर्काउने वा त्यस्तो पानी त्यसरी थुनी जम्मा गरी लगी फर्काई वा अन्य कुनै किसिमले कुनै काममा प्रयोग गर्ने,
- ख) प्रचलित वन सम्बन्धी कानून बमोजिम आफुखुस गर्न पाउने रुख विरुवा वा अन्य वन पैदावार काट्ने वा अन्य कुनै किसिमले नष्ट गर्ने,
- ग) भैरहेको वन जङ्गल, रुख, विरुवा, झारपात, घाँस वा अन्य प्राकृतिक वनस्पति काट्ने वा अन्य कुनै किसिमले नष्ट गर्ने,
- घ) ढुङ्गा, माटो, बालुवा, हिलो आदि थुप्रिन तथा जम्मा हुन जाने काम गर्ने वा थुप्रिएको तथा जम्मा भएका ढुङ्गा, माटो, बालुवा हिलो आदि बगाई लैजान दिने काम गर्ने,
- ङ) ढुङ्गा, बालुवा वा अन्य प्रकारको माटो खन्ने, झिक्ने वा लैजाने,

- च) फोहोर मैला तथा यस्तै वातावरण दुषित पाने खालको अन्य कसिङ्गरहरू फ्याँक्ने वा त्यस्तो फोहोर मैला र कसिङ्गरहरू थुपार्ने वा राख्ने ठाउँको निर्माण गर्ने,
- छ) उद्योग व्यवसाय वा बसोवासको बस्ती स्थापना गर्ने,
- ज) गाई, भैसी, भेडा, बाखा, कुखुरा र यस्तै अन्य घरपालुवा पशु तथा पंक्षीहरू लैजाने, राख्ने वा चराउने।

उल्लिखित व्यवस्था तथा ऐनले वर्जित गरेका अन्य कार्यहरू गरेमा ऐ. ऐनको दफा २१ बमोजिमको सजायको व्यवस्था गरिएको र यो ऐन अन्तर्गतको कसूरमा दफा २२ बमोजिम नेपाल सरकार वादी हुने सम्मको व्यवस्था गरेको पाइयो। यस कानूनको प्रभावकारी कार्यान्वयनबाट मानव अतिक्रमणका कारण प्रदुषित समेत भई खुम्चिदै, मासिदै र नासिदै गएका दुर्लभ र बहुमुल्य प्राकृतिक सम्पदाको संरक्षण हुन गई अन्ततोगत्वा जैविक विविधता र स्वच्छ वातावरणको संरक्षण हुन गई समग्र मानवजातिले नै यसको फाइदा पाउने तथा परिणाम स्वरूप तालको सौन्दर्यता र आकर्षण बढ्न गई पर्यटनसमेत वृद्धि हुने हुँदा संरक्षित जलाधार क्षेत्र, वन तथा वातावरणको संरक्षणका लागि बनेका कानूनहरूको सम्बन्धित सबै पक्षले कडाईका साथ पालना र कार्यान्वयन गरिनु पर्दछ।

२९. वि. सं. २०१८ देखि २०३१ सालसम्म फेवातालको सतह यथावत रहेकोमा २०३१ सालमा बाँध फुटी पानीको सतह घटेको समयमा २०३२।२०३३ सालमा भएको सर्भे नापी हुँदा कतिपय जग्गाहरू व्यक्तिहरूको नाममा दर्ता गरी दर्ता श्रेस्ता खडा गरी जग्गा धनी प्रमाण पूर्जा तयार भइ कतिले भोगसमेत गरेको देखिन्छ। वि.सं. २०३४ सालमा बाँध पुननिर्माणको सिलान्यास भई वि.सं. २०३८ सालमा सम्पन्न भएपछि वि.सं. २०३२ सालमा नापी भई दर्ता श्रेस्ता खडा भएका कतिपय जग्गा पुनः तालको डुवान भित्र पर्न गएको देखिन्छ। फेवातालको बाँध निर्माण वि.सं. २०१८ साल अगावै शुरू भई वि.सं. २०१८।०८।०३ मा बाँधको उद्घाटन समेत भएको देखिएको र वि.सं. २०१८ भाद्रमा नै मुआब्जा सम्बन्धी नीति आएको देखिएको र वि.सं. २०१८ देखि वि.सं. २०३१ सालमा बाँध नभत्किदा सम्म मुआब्जा सम्बन्धमा कुनै विवाद रहे भएको देखिँदैन। यस अवस्थामा वि.सं. २०१८ देखि वि.सं. २०३१ सालसम्म फेवाताल कायम रहेको जमिनलाई फेवाताल कै जमिन मान्नु पर्ने देखियो। बाँध फुटी तालको पानी घटेको अवस्थामा वि.सं. २०३२।३३ सालको नापीमा श्रेस्ता खडा गरिएको जग्गा वि.सं. २०१८ देखि वि.सं. २०३१ सालसम्म फेवातालको जग्गा रहेकाको हकमा मुआब्जा सम्बन्धी प्रश्न सो समयमा नै नरहेको र सो बखत नै मुआब्जा लिनु दिनुपर्ने भएमा पहिलै लिई दिई सकिएको मान्नुपर्ने भएका कारण त्यस्ता जग्गाहरूको मुआब्जा दिनुपर्ने देखिएन र ती जग्गाहरू फेवातालको नाउँमा कायम गर्नुपर्ने देखियो। सोही जग्गा मध्येका

केही जग्गाहरू वि.सं. २०३८ सालमा बाँधको पुन निर्माण पछि पुनः डुबानमा परेका देखिन्छ। उक्त जग्गाहरू २०१८ सालदेखि वि.स २०३१ सालसम्म फेवाताल भित्रकै जग्गाहरू रहेको देखिँदा त्यस्ता जग्गाहरूको हकमा समेत मुआब्जा दिनु पर्ने देखिन आएन।

३०. यस सम्बन्धमा, मिति २०४१।१२।१२ मा तत्कालिन जलश्रोत मन्त्रालय (सचिवस्तर) को निर्णयबाट तालको वि.सं. २०१८ साल देखिको डुबान भित्र परेका तर २०३२।३३ सालको नापजाँचको समयमा नापजाँच भई व्यक्ति विशेषको नाममा दर्ता श्रेस्ता कायम भएका जग्गा तालको डुबान क्षेत्र भएकाले सो कित्ताका जग्गाहरू मालपोत ऐन, २०३४ को दफा २४ बमोजिम तालको नाममा कायम गर्न सिफारिश गरेको देखिन्छ भने सोही बमोजिम दर्ता बदर गरी लगत कट्टाको कारवाही चलाउन मिति २०४२।०४।१७ मा श्री ५ को सरकार (मा. मन्त्रीस्तर) को निर्णय भएको देखिन्छ। यस सम्बन्धमा जलश्रोत मन्त्रालय, सिंचाई तथा जलवायु विज्ञान विभागको पश्चिमाञ्चल क्षेत्रीय सिंचाई निर्देशनालयलाई लेखेको मिति २०४२।०४।२१ को पत्रमा "ताल भित्रको जग्गा सम्बन्धमा मालपोत ऐन, २०३४ को दफा २४ अनुसार दर्ता बदर गरी लगत कट्टा गरिदिने" भनिएको छ। यहि वेहोरा बमोजिमको पत्र पश्चिमाञ्चल क्षेत्रीय सिंचाई निर्देशनालयले मालपोत कार्यालय कास्की र जग्गाको मुआब्जा दावी गर्ने पूर्णबहादुर गुरुङ समेत १२८ जनाका मुख्य प्रतिनिधि पूर्णबहादुर गुरुङलाई मिति २०४२।०५।०९ मा पठाईएको पत्र मिसिल संलग्न कागजातबाट देखिएको छ। मिति २०४२।०४।१७ को मा. मन्त्रिस्तरिय निर्णयलाई देखाई सोही बमोजिम हुने गरी मिति २०४२।१२।१८ र २०४३।०९।१२ मा समेत श्री ५ को सरकारबाट निर्णय भएको देखिन्छ।

३१. ताल भित्र र तालको डिलको जग्गाको कानूनी हैसियत के हुने भन्ने सम्बन्धी कानूनी व्यवस्था हेर्दा, मालपोत ऐन, २०३४ को दफा २ (ख२) को परिभाषाले सरकारी जग्गा भन्नाले नेपाल सरकारको अधिनमा रहेको वन, बुट्यान, जङ्गल, नदी, खोला नाला, नदी उकास, ताल, पोखरी तथा सोको डिललाई जनाउँछ भनेको छ र फेवाताल नेपाल सरकारको अधिनमा रहेको ताल रहेकोमा कुनै विवाद छैन। नेपाल सरकारको अधिनमा रहेको हुँदा फेवातालको वि.सं. २०१८ साल देखि ताल भित्रको डुबानमा परि वि.सं. २०३१ सालसम्म मुआब्जा सम्बन्धमा कुनै विवाद नरहेको जग्गा र सोको डिल नेपाल सरकारको सरकारी जग्गा हो भन्नेमा समेत विवाद मान्नपर्ने देखिएन। मालपोत ऐन, २०३४ को दफा २४ ले त्यस्तो सरकारी वा सार्वजनिक जग्गा दर्ता गर्न वा आवाद गर्न नहुने भन्ने व्यवस्था गरेको छ। ऐ. ऐनको दफा २४(२) ले "कसैले यो दफा प्रारम्भ हुन भन्दा अघि वा पछि कुनै सरकारी वा सार्वजनिक जग्गा व्यक्ति विशेषको नाउँमा दर्ता गरी आवाद गरेकोमा त्यस्तो दर्ता स्वतः बदर हुनेछ। त्यस्तो जग्गा व्यक्ति विशेषको नाउँमा दर्ता रहेको लगत समेत मालपोत कार्यालय वा नेपाल

सरकारले तोकेको अधिकारीले कट्टा गर्नेछ।" भनिए बमोजिम वि.सं. २०१८ सालबाट फेवाताल र सोको डिलको जग्गा कसैको नाँउमा दर्ता श्रेस्ता खडा भएको भए सोलाई दुषित दर्ता मानी सो विपरीत दर्ता श्रेस्ता खडा भई बसेका जग्गाको दर्ता श्रेस्ता गैरकानूनी र बदर योग्य देखिन आयो।

३२. फेवातालको संरक्षणको लागि यसको वरिपरि मध्यवर्ती क्षेत्र कायम गर्न कास्की जिल्ला परिषद्को मिति २०६४।०३।१५ को १५ औं बैठक र नगर विकास ऐन, २०४५ बमोजिम पोखरा उपत्यका नगर विकासको मिति २०६४।०४।२८ को १७ औं बैठकले फेवाताल वरीपरी ६५ मिटरको वफरजोन (मध्यवर्ती क्षेत्र) राखी कुनै भौतिक निर्माण सम्बन्धी काम गर्नबाट रोक लगाएको देखिन्छ। सोही निर्णयहरू समेतलाई आधार मानि यस अदालतबाट मिति २०७५।०१।१६ मा ०६७-WO-०६९४ को रिट निवेदनमा तालको किनारा (Bank of Lake) बाट ६५ मिटरसम्मको भु-भागमा भवन लगायत तालको संरक्षणमा असर पर्ने कुनै भौतिक निर्माण गर्न नपाउने र निर्माण भए त्यस्ता घर होटल लगायतका स्थायी तथा अस्थायी संरचनाहरू ६ महिना भित्र हटाउने व्यवस्था गर्न परमादेशको आदेश भएको पाइन्छ। यस बमोजिम तालको सिमानाबाट ६५ मिटरसम्मको सबै खाले भौतिक संरचना हटाउनुपर्नेमा द्विविधा रहनु पर्ने देखिदैन र यस विपरीत गरिएको कुनै पनि निकायको निर्णयलाई कानून सम्मतको मान्न मिल्ने देखिएन।

अब कस्ता जग्गाका सम्बन्धमा जग्गा प्राप्ति ऐन, २०३४ बमोजिम मुआब्जा क्षतिपूर्ति दिनुपर्ने हो भन्ने सम्बन्धमा हेर्दा वि.सं. २०१८ सालमा फेवातालको बाँध निर्माण सम्पन्न भएपछि कायम हुन आएको ताल भित्रको जग्गा र सो बखत कायम रहेको तालको डिल समेतलाई सरकारी जग्गा मान्नु पर्ने कानूनी व्यवस्था रहेको हुँदा त्यस अन्तर्गत परेका जग्गाको सम्बन्धमा दर्ता बदर गरी फेवातालको नाउँमा कायम गर्नुपर्ने हुँदा त्यस्ता जग्गाका सम्बन्धमा मुआब्जा दिनुपर्ने देखिएन। सो भन्दा बाहिरको क्षेत्रका जग्गाको हकमा वि.सं. २०१८ साल देखिको तालको जग्गा, ऐलानी, पर्ति वा अन्य प्रकारका सार्वजनिक जग्गा बाहेक २०३२।३३ साल तिरको नापी भन्दा पहिले देखिको साविक दर्ता, श्रेस्ता, तिरो, निरन्तर भोगमा रहेकाको हकमा भने फेवातालको वर्षायामको उच्चतम पानीको विन्दु (High Flood) को किनाराबाट ६५ मिटरको ताल र तालको डिल बाहिरको जग्गाको हकमा मात्र कानून बमोजिम मुआब्जा दिनुपर्ने देखिन आयो।

३३. अब निरूपण गर्नुपर्ने दोस्रो प्रश्न विपक्षी मध्येको पार्क भिलेज वाटर फ्रन्ट होटल रिसोर्ट प्रा.लि.ले निर्माण गरेका भौतिक संरचनाहरू कानूनको दायरा भित्र निर्माण भएको छ, छैन भन्ने विवादका सम्बन्धमा हेर्दा, यस प्रा.लि.समेतले पेश गरेका केही कागजातहरू समेतको

विवेचनाबाट निष्कर्षमा पुगनुपर्ने देखियो। निवेदकले पार्क भिलेज वाटर फ्रन्ट होटल प्रा.लि.को निर्माणाधिन कार्यले फेवातालको दृश्यावलोकन एवं उक्त रिसोर्टबाट निस्कने फोहोर प्रशोधनले फेवाताललाई प्रत्यक्ष असर पारी फेवातालको स्वरूपमा संकट उत्पन्न गरेको हुँदा फेवातालको किनारामा आफ्नो कार्यक्षेत्र बनाई पार्क भिलेज वाटर फ्रन्ट होटल प्रा.लि.लाई संचालनार्थ अनुमति नदिनु भन्ने मुख्य दावी लिएको देखिन्छ भने पार्क भिलेजको तर्फबाट लिखित जवाफ प्रस्तुत भई विद्वान् कानून व्यवसायीहरूको वहसको क्रममा समेत होटलको मुख्य भवन फेवातालको High Flood बिन्दु भन्दा ६५ मिटर बाहिर निर्माण भएको, निर्माण भएका संरचना अख्तियार प्राप्त निकायहरूको स्वीकृती सहमतिबाट निर्माण भएको र प्रदुषण नियन्त्रणका लागि अत्याधुनिक व्यवस्था गरिएको हुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने जिकिर रहेको देखियो। यसमा पार्क भिलेज वाटर फ्रन्ट रिसोर्ट होटल प्रा.लि.को तर्फबाट र यसका संचालक कर्ण शाक्यको एउटै व्यहोराको तर छुट्टाछुट्टै लिखित जवाफ हेर्दा साविक ग्यारजाती गा.वि.स. वडा नं. १ र ५ हाल सराङ्कोट गा.वि.स. वडा नं. ७ स्थित कम्पनीको नाममा दर्ता श्रेस्ता कायम रहेका जग्गाहरूमा भवन निर्माण गर्नको लागि पोखरा उपत्यका नगर विकास समितिबाट मिति २०६६।०५।२४ मा जारी सिफारिसको आधारमा सराङ्कोट गा.वि.स. कार्यालयबाट सोही दिन मिति २०६६।०५।२४ मा स्वीकृति प्राप्त छ भन्ने व्यहोरा उल्लेख भएको देखिन्छ।

३४. पार्क भिलेज वाटर फ्रन्ट होटल प्रा.लि.बाट लिखित जवाफसाथ पेश भएका मिसिल संलग्न मिति २०६६।०५।२४ को उल्लिखित पत्र हेर्दा पोखरा उपत्यका नगर विकास समितिले जारी गरेको भनिएको सिफारिस पत्रमा मिति २०६६।०५।२३ मा निवेदकले निवेदन दिए अनुसार त्यसको भोलिपल्ट नै उक्त सिफारिश पत्र जारी गरिएको भन्ने व्यहोरा उल्लेख गरिएको देखियो। पत्रमा कुन मितिको नगर विकास समितिको निर्णयको आधारमा पत्र लेखिएको हो भन्ने कुनै व्यहोरा उल्लेख भएको देखिदैन र आफ्नो पदिय हैसियत उल्लेख नभएका डिल्ली प्रसाद ढुंगानाको हस्ताक्षरको आधारमा श्री सराङ्कोट गा.वि.स. कार्यालयको नाममा सिफारिश पत्र लेखिएको देखिन्छ। निवेदक पार्क भिलेज वाटर फ्रन्ट होटल प्रा.लि. फेवातालको किनारामा बन्दैछ भन्ने जानकारी सहितको व्यहोरा सिफारिश पत्रमा उल्लेख गरिएपनि नगर विकास ऐन, २०४५ को प्राबधानहरूको पालना नगरी, नगर विकास समितिको विधिवत निर्णय नगराई सिफारिश पत्र लेखेको देखिन्छ। पोखरामा नगर निर्माण योजना कार्यान्वयन ऐन, २०२९ बमोजिम २०३०।०८।१५ बाट नै मन्त्रिपरिषद्को निर्णय बमोजिम नगर योजना लागु भईसकेको र नगर विकास ऐन, २०४५ अन्तर्गत पोखरा उपत्यका नगर विकास समिति क्रियाशिल रहेको अवस्थामा ऐ. ऐनको दफा ४ बमोजिम गठीत समितिको पूर्व

स्वीकृति विना दफा ९ मा उल्लेखित कुनै पनि काम कारवाही गर्न गराउन हुँदैन भनी दफा ९.१ मा उल्लेख गरिएको छ। दफा ९ ले समितिलाई नगर योजना क्षेत्रभित्र दफा ९.१ मा लेखिएका विषयहरू नियमित, नियन्त्रण वा निषेध गर्न सक्ने अख्तियारी प्रदान गरेको छ। नगर विकास समितिको पूर्व स्वीकृति विना उप दफा ९.१.१ अनुसार कृषि, प्राकृतिक सम्पदा, वनस्पति, वन जङ्गल, जीवजन्तु, पुरातात्विक, धार्मिक, ऐतिहासिक स्थलहरू र आवादी तथा पर्ति जग्गाहरू एवं अचल सम्पतिको उपभोग र प्रयोग गर्न गराउनु हुँदैन, उपदफा ९.१.२ अनुसार कुनै प्रकारको भवन, कार्यालय वा अन्य कुराहरूको नयाँ निर्माण गर्न वा निर्माण भैसकेको त्यस्ता कुराहरू विस्तार गर्न गराउन हुँदैन, उपदफा ९.१.३ अनुसार कुनै प्रकार वस्ती, बसोबास वा आवास बनाउन वा बसाउन र मनोरञ्जन, बजार, हाट, उद्योग आदि स्थलहरू बसाल्नु वा बनाउन हुँदैन, उपदफा ९.१.४ अनुसार प्राकृतिक सौन्दर्य पर्यटन स्थल र जनसाधारणको स्वास्थ्यमा प्रतिकूल असर पर्ने वा कुनै प्रकारले वातावरण दुषित हुने काम गर्न गराउन हुँदैन भन्ने व्यवस्था रहेको पाइन्छ। यसैको उपदफा ९.२ मा उपदफा ९.१ को प्रयोजनको लागि समितिले स्वीकृति दिँदा आंशिक वा पूर्णरूपले स्वीकृति दिन वा नदिन वा स्वीकृति दिँदा आवश्यक निर्देशन वा शर्त वा मापदण्ड समेत तोकिदिन सक्नेछ भन्ने व्यवस्था रहेको छ।

३५. नगर विकास ऐन, २०४५ को दफा ४.२ मा नगर विकास समिति कसरी गठन हुने भन्ने स्पष्ट व्यवस्था गरेको पाइन्छ। जस अनुसार सम्बन्धित स्थानीय तहको प्रमुख वा अध्यक्ष-अध्यक्ष, सम्बन्धित जिल्लाको जिल्ला समन्वय समितिको प्रमुखले तोकेको सो समितिको सदस्य-सदस्य, प्रमुख जिल्ला अधिकारी वा निजले तोकेको जिल्ला प्रशासन कार्यालयको अधिकृत- सदस्य, वन, भूमि तथा नापी सम्बन्धी स्थानीय तह वा जिल्ला स्थित कार्यालयका प्रतिनिधहरू- सदस्य, नगरपालिका वा गा.वि.स. सदस्यहरू मध्येबाट सम्बन्धित नगरपालिका वा गा.वि.स. ले तोकेका तीन जना सदस्य, स्थानीय समाजसेवी मध्येबाट सम्बन्धित स्थानीय तहले तोकेका एक जना महिला सहित २ जना र सम्बन्धित स्थानीय तहको प्रमुख प्रशासकिय प्रमुख-सदस्य सचिव सहित नगर विकास समिति रहने र उपदफा ४.३. बमोजिम आवश्यक अनुसार कुनै विशेषज्ञ वा सल्लाहकारलाई समितिको बैठकमा पर्यवेक्षकको रूपमा आमन्त्रण गर्न सकिने व्यवस्था रहेको देखिन्छ। यति वृहत समिति बनाइनुको अर्थ नगर योजना लागु रहेको क्षेत्र भित्र दफा ९ ले नियमित, नियन्त्रण र निषेध गर्न सक्ने कार्यहरू समितिको स्वीकृत विना हुन नसक्नु र त्यहाँ उल्लेखित अनधिकृत गतिविधिमा रोक लगाई सुव्यवस्थित, स्वच्छ वातावरणयुक्त नगर निर्माण होस भन्नका लागि हो भन्नेमा दुईमत रहन सक्दैन। अझ फेवाताल जस्ता राष्ट्रिय सम्पदा रहेको शहरमा उक्त सम्पदाको दीर्घजीवन माथि नकारात्मक

63 X

प्रभाव पर्न सक्ने भौतिक संरचना र प्रदुषण बढाउने गतिविधि पूर्ण रूपमा निषेध हुन सक्नुन भन्ने अभिप्राय बमोजिमको प्रावधान ऐनको दफा ४ र ९ का प्रावधानबाट स्पष्ट हुन्छ। यस्तो हुँदाहुँदै ति दुबै दफाका प्रावधानहरूको सम्पूर्ण रूपले उपेक्षा र उल्लङ्घन गरी एकदिन अगाडिको निवेदन उपर कुनै छानविन, स्थलगत निरिक्षण केही नगरी समितिको बैठक नबसी, समितिको बैठकमा एजेण्डा राखी छलफल, निष्कर्ष, निर्णय विना हतारहतारमा पदिय हैसियत समेत नखुलेको अनाधिकृत व्यक्तिको पत्रको आधारमा मिति २०६६।०५।२४ मा पोखरा उपत्यका नगर विकास समितिबाट सिफारिश गरिएको भन्ने आधारमा होटलको निर्माण कार्य गरिएको भन्ने जिकिर रहेको देखिन्छ। त्यसैगरी नगर विकास समितिको सिफारिशका आधारमा भनी सोही दिन २०६६।०५।२४ मा सराङ्कोट गा.वि.स. ले कुनै बैठक नराखी सचिवको एकल इच्छा बमोजिम पत्रको आधारमा भवन तथा संरचना निर्माणको स्वीकृति दिएको पत्रलाई स्वीकृति प्राप्त भयो भन्ने लिखित जवाफकर्ता पार्क भिलेज वाटर फ्रन्ट रिसोर्ट प्रा.लि.को जिकिर अस्वभाविक र कानून सम्मतसमेत रहेको पाइएन।

३६. अब तेस्रो प्रश्नका सम्बन्धमा हेर्दा, यस अदालतको मिति २०७५।०९।१६ को आदेश बमोजिम कि.नं. १७४, १७६ समेतका जग्गामा निर्माण भएको पार्क भिलेज वाटर फ्रन्ट रिसोर्ट प्रा.लि.का भवनहरू तालको किनाराबाट ६५ मिटर भित्र पर्छन् वा पर्दैनन् भन्ने सम्बन्धमा र रिसोर्टबाट निष्काशित पानी शुद्धिकरण गरी होटलको प्रयोगमा ल्याएको छ, सो पानी तालमा मिसाएको छैन भन्ने विपक्षी होटलतर्फको जिकिरका सम्बन्धमा जाँचबुझ गरी २ महिना भित्र प्रतिवेदन पेश गर्नु भने बमोजिम नेपाल सरकार (सचिवस्तर) को मिति २०७५।०२।१३ को निर्णय बमोजिम प्रमुख नापी अधिकृत नारायण रेग्मीको संयोजकत्वमा गठीत समितिले बुझाएको प्रतिवेदन मिसिल संलग्न रहेको पाइयो। ६५ मिटर भित्र र बाहिर पर्ने रिसोर्टका संरचनाहरू भनि नक्शा सहित प्रस्तुत गरिएको रिपोर्टमा फेवातालका किनाराबाट ६५ मिटरको निषेधित क्षेत्रमा रिसोर्टका निम्नलिखित संरचना रहेको भनि उल्लेख गरेको पाइयो: (क) पानी शुद्धिकरण गर्ने ट्याङ्क, (ख) स्विमिङ्ग पुल, (ग) स्विमिङ्ग पुल सँगै रहेको शौचालय, (घ) ट्रेस, (ङ) बगैँचा, (च) गाडीको पार्किङ्ग स्थल, (छ) मूल गेट, (ज) पालेघर। त्यसैगरी ताल किनाराबाट ६५ मिटर बाहिर रहेको संरचनामा २ वटा भवनहरूमात्र रहेको प्रतिवेदनमा उल्लेख गरेको पाइयो।

३७. मिति २०७५।०३।०३ मा पेश भएको नारायण रेग्मी संयोजक रहेको उल्लिखित जाँचबुझ प्रतिवेदनको निष्कर्षमा माथि उल्लिखित व्यहोराको अतिरिक्त दुषित पानी प्रशोधन गर्ने प्रशोधन प्रणाली DEWATS संचालनमा रहेको, रिसोर्टबाट निष्काशित पानी सिधै तालमा निष्काशित गरेको देखिएन भन्दै रिसोर्टबाट निष्काशित पानीको आधिकारिक ल्याबमा परिक्षण गर्दा खान

योग्य नभएको रिपोर्ट दिएको भन्ने समेत व्यहोरा उल्लेख भएको देखियो। त्यसै गरी रिसोर्टले संरचना निर्माण गरी प्रयोग गरिरहेको कि.नं. १७३, ३०४ र ३०५ का जग्गाहरू सार्वजनिक पर्ति जग्गा रहेको भन्ने रिपोर्टमा उल्लेख भएको पाइयो। यसरी फेवाताल प्राकृतिक, जैविक विविधता, वातावरण तथा पारिस्थितिक प्रणालीका रूपमा संवेदनशिल र रमणीय सौन्दर्यले भरिपूर्ण भएको सार्वजनिक महत्व बोकेको संरक्षित सम्पदाहरूलाई सार्वजनिक हित बाहेक अन्य निजी तथा व्यवसायीक लाभका लागि निजी सम्पत्ति सरह प्रयोग गर्नु वा गर्न दिनु सार्वजनिक विश्वास तथा हित विपरीत हुन जाने देखिन्छ। यसमा मुख्यतः प्रत्यर्थी पार्क भिलेज वाटर फ्रन्ट रिसोर्ट प्रा.लि ले होटल तथा भवन निर्माणका लागि प्राप्त गरेको भनेको मिति २०६६।०५।२४ को पोखरा उपत्यका नगर विकास समितिको सिफारिश पत्र र सोही मितिमा सराङ्कोट गा.वि.स को सचिवको हस्ताक्षरको स्वीकृतपत्र कानून बमोजिम जारी भएको नदेखिनुका साथै रिसोर्टले संरचना निर्माण गरी प्रयोग गरिरहेको कि.नं. १७३, ३०४ र ३०५ का जग्गाहरू सार्वजनिक पर्ति जग्गा रहेको भन्ने देखिएको र वि.स. २०१८ साल देखि वि.स. २०३१ सालसम्म फेवातालको कायम रहेको जग्गा र सोको डिलको जग्गासमेत मालपोत ऐन, २०३४ को दफा २४ ले स्वतः बदर हुने व्यवस्था गरेको हुँदा सो विपरीत तयार भएका दर्ता सेस्तासमेत उत्प्रेषणको आदेशले बदर हुने ठहर्छ।

३८. सोको अलावा, प्रस्तुत निवेदनमा विपक्षीहरूको नाममा देहायबमोजिम परमादेशको आदेश जारी गरिएको छ।

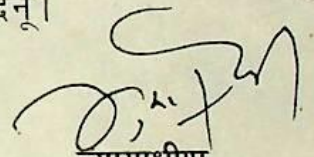
(क) यस अदातलबाट रिट नं ०६७-WO-०६९४ को उत्प्रेषण/परमादेशको रिट निवेदनमा मिति २०७५।०१।१६ मा जारी भएका परमादेशको आदेश समेतको रोहबाट हेर्दा फेवातालको दीर्घकालिन संरक्षण र सम्बर्द्धनका लागि फेवातालको जग्गा जो कोही व्यक्ति वा संस्थाको नाममा दर्ता गराएको भएपनि सो दर्ता बदर गरि फेवातालको नाँउमा कायम गरी फेवातालको High Flood विन्दुको सिमानाबाट ६५ मिटरसम्मको सबै खाले व्यक्तिगत, सरकारी, गैरसरकारी सहित सम्पूर्ण भौतिक संरचना, त्यस क्षेत्रमा रहेका व्यापार, व्यवसाय, अफिस, घर, होटल, रेष्टुरा, रिसोर्ट सहित सबै संरचना हटाउनु, त्यस क्षेत्रमा कुनै व्यापार व्यवसाय गर्न अनुमति नदिनु, अनुमति प्रदान गरेको भए रद्द गर्नु

(ख) फेवातालको High Flood (बर्षायामको उच्चतम् विन्दु) सिमानाबाट ६५ मिटरसम्मको क्षेत्रलाई सम्पूर्ण रूपमा हरियाली क्षेत्र कायम गर्नु गराउनु

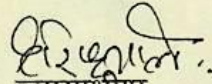
(ग) विपक्षी पार्क भिलेज वाटर फ्रन्ट रिसोर्ट प्रा.लि.ले निर्माण गरेको संरचनाको अधिकांश भाग फेवातालको High Flood विन्दुबाट ६५ मिटर भित्र परेको देखिएको, होटल तथा

भवन निर्माण अनुमति काजून बमोजिम प्राप्त भएको नदेखिएको र सार्वजनिक, पर्ति जग्गामा समेत रिर्सोटको संरचना खडा भएको देखिंदा फेवातालको दीर्घकालिन स्वच्छता, सुन्दरता र संरक्षणका लागि उक्त अनधिकृत रूपमा खडा भएको सम्पूर्ण संरचनासमेत हटाउनु।

३९. प्रस्तुत निवेदनको जानकारी विपक्षीहरू लगायत गण्डकी प्रदेश, मुख्यमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय सहित पोखरा उपत्यका नगर विकास समिति, पोखरा महानगरपालिका र मालपोत कार्यालय, कास्की, पोखरा समेतलाई दिनु। प्रस्तुत आदेशको कार्यान्वयनको सम्बन्धमा निरन्तर अनुगमन गर्न आदेशको प्रतिलिपि सहित फैसला कार्यान्वयन निर्देशनालयलाई जानकारी प्रठाउनु। प्रस्तुत रिट निवेदनको दायरीको लगत कट्टा गरी आदेश विद्युतीय प्रणालीमा प्रविष्ट गरी नियमानुसार मिसिल अभिलेख शाखामा बुझाइदिनु।

न्यायाधीश

उक्त आदेशमा सहमत छु।

न्यायाधीश

इजलास अधिकृत: गम्भीर राना मगर/विकेश महर्जन

कम्प्युटर अपरेटर: सन्जय गुरुड

इति संवत् २०८० आषाढ ०४ गते रोज २ शुभम्